

TÜRKİYE’DE MUHALİF SÖYLEMİN ÇEŞİTLENMESİNDE BİR DÖNÜM NOKTASI: 1980’LERDE ANARŞİST YAZIN: *KARA* VE *EFENDİSİZ* DERGİLERİ

Güven Gürkan ÖZTAN*
Cemile Burcu KARTAL**

Özet

Bir politik düşünce olarak anarşizm Türkiye’de muhalif gruplar içinde 1980’lerin ortasından itibaren entelektüel bir faaliyet ve heyecan verici bir çaba haline gelmiştir 12 Eylül askeri darbesi sonrasında özgürlük taleplerinin yükselişi, Türkiye solunun güç kaybetmesi ve post-modern etkilenmeler anarşist literatürün ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu çalışma kapsamında 1980’lerin ikinci yarısından itibaren yayınlanmaya başlayan ilk anarşist dergiler *Kara* ve *Efendisiz* üzerinden Türkiye’de anarşizmin hangi şartlarda ivme kazandığı ve anarşist yazarların hangi temalar üzerinde yoğunlaştıkları iktidar-otorite-toplum ilişkileri çerçevesinde incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Anarşizm, Tahakküm, Siyasal İktidar, Özgürlük, Muhalefet

A LANDMARK IN DIVERSIFICATION OF DISSIDENT DISCOURSE IN TURKEY: ANARCHIST LITERATURE IN 1980S: *KARA* AND *EFENDİSİZ*

Abstract

Anarchism as a political thought, became an intellectual pursuit and enthusiasm among some dissident groups in Turkey since middle of the 1980s. After the coup d’eta in September 12th, anarchism literature has been composed by the affects of rising demand for liberty, the weakening of Turkish left and post-modern interaction. In this study we attempt to analyse the process of acceleration of anarchism in Turkey and topics that anarchist authors focused on; by drawing on periodicals named *Kara* and *Efendisiz* both of which published in the second part of 1980s.

Keywords: Anarchism, Domination, Political Power, Liberty, Opposition

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü
Öğretim Üyesi, gurkan.oztan@gmail.com

** Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü,
cburcukartal@gmail.com

Giriş

Türkiye'nin politik düşünce tarihi içerisinde en “flu” alanlardan biridir anarşist hareket. Anarşizme dair bahsi geçen durum, hem Türkiye’de anarşizme uzunca bir süre olumsuz anlam yüklenmesinden hem de anarşizmin kitleselleşmiş bir politik hareket haline dönüşmemesinden kaynaklanmaktadır. Anarşi sözcüğünün etimolojik kökeni Kadim Yunan-caya dayanır ve “yönetici olmaksızın” (*archos*: yönetici, *an*: olumsuzluk eki) anlamına gelir. Anarşizmin en önemli isimlerinden biri Kropotkin’in 1882’de mahkeme salonunda ifade ettiği gibi anarşistlerin nazarında kötülük, yönetimin herhangi bir biçiminde değildir, kötülük otoritenin, yönetim fikrinin kendisindedir. “Yönetim” fikrine karşı olmaları nedeniyle anarşistler çoğu zaman “apolitik” olarak yaftalanmıştır. Hâlbuki anarşizm çok temelde anti-politik bir politikadır ve sadece devlete ve yönetime değil mevcut kurumsal siyasete ve geleneksel örgütlenme biçimine de tümüyle karşıdır. Modern bir düşünce akımı olarak klasik anarşizmin hem liberalizm ile hem de sosyalizm ile çakışan yönleri vardır¹ ancak son tahlilde anarşizm kendine ait bir etimolojik temele, kabullere ve özgün hedeflere sahiptir.²

Anarşizm, Avrupa’yı sarsan 1848 devrimleri sırasında bilhassa ayaklanmalar esnasında ilk kez kendini gösterse de net biçimde ortaya çıkması I. Enternasyonal’deki Marks - Bakunin cepheleşmesiyle gerçekleşmiştir. Anarşist hareketin 19. yüzyılın sonlarındaki zayıflamasına paralel olarak gündeme gelen “eylemli propaganda” süreci nedeniyle anarşizm ile terörün eşanlamlı kullanıldığı bir döneme rastlanır. İspanya iç savaşı sırasında yeniden devrimci ve olumlu bir anlama bürünen anarşizm İspanyol anarşistlerinin yenilgisi sonrasında adeta unutulmaya yüz tutmuştur. Bu durum Batı’da 68 hareketinin dinamizmi ve bu aşamada anarşizmin yeniden popülerleşmesiyle kısmen değişmiştir. Ancak Türkiye’de böylesine bir “değişim”den bahsetmek mümkün değildir. Anarşizm; Türkiye’deki yaygın kullanımı mutlak kuralsızlık, terör ve şiddet ile hercümerç edilmiştir. Anarşist olmak, günlük kullanımda vandalizm ve şiddet ile ya da suça yatkın olmakla beraber düşünülür. Soğuk Savaş ikliminde ise Türkiye’de anarşizm bu kullanımı nedeniyle solu itibarsızlaş-

¹ Anarşistlerin önemli bir kısmı liberallerin siyasetin öznesi olarak gördüklere bireye attettikleri önem ile uzlaşma içindedir. Bireyin özgürlüğü anarşizmin en temel meselesidir. Lakin liberaller demokratik mekanizmalara sahip, hukukun üstünlüğüne bağlı anayasal bir devletin bireyin özgürlüklerinin teminatı olacağını düşünür. Anarşistler ise devletin olduğu yerde özgürlüklerin olmayacağını savunur. Anarşistler sosyalistler gibi kapitalist sistemi eleştirirler ancak insan doğası ve tarih anlayışı başta olmak üzere onlardan farklı düşünsel bir çerçeveye sahiptirler. Bu konuda bkz. Foti Benlisoy, *Anarşizm: Gönüllü Düzene Övgü*, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler (ed. H. Birsen Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 354.

² Anarşizmin içinde farklı akımlar mevcuttur. Bunları bireyci anarşizm, kolektivist-dayanımcı anarşizm, anarko-sendikalizm ve komünist anarşizm olarak sınıflandırmak mümkündür. Bireyci anarşizm, toplumu bir “organizma” olarak değil özerk bireylerden oluşmuş bütün olarak görür ve bireylerin dışsal bir baskıdan münezzeh hareketini öngörür. Kolektivist-dayanımcı anarşizmde ise bir nevi “gönüllü anlaşmaların” mevcut olduğu bir toplumsal yapıda tahakkümden uzak, eşitlik ve özgürlük temelli bir dayanışmacılık hedeflenir. Anarşizm içindeki farklı akımlar için bkz. Nicholas Walter, *About Anarchism*, Freedom Press, London, 2002. Türkiye’de 1980 sonrasındaki anarşizmin serüvenin ise daha çok “bireyci” ve “kolektivist” hatlar üzerinden ilerlediğini iddia edebiliriz.

tırmak için hem devlet söyleminde hem de Türk sağında seferber edilmiştir. Türk sağının meşhur kalemleri, anarşist sözcüğünü “millet ve devlet düşmanlığı yapan” anlamında bolca kullanmıştır. Hem muhalif politik eylemler hem de terör hadiseleri “anarşi” başlığı altında sanki bir madalyonun iki yüzüymüşçesine kitleye aktarılmıştır. 1960’lı ve 70’li yıllarda Türkiye solu içinde anarşist kelimesi ise mealen “atılğan”, “ası” ve “söz dinlemeyen” şeklinde bahis konusu olmuştur.³ 12 Eylül 1980 darbesini izleyen günlerde bir araya gelmeye başlayan anarşistler de “anarşi” kelimesinin olumsuz kullanımının yaygınlığı ve bu haliyle halk üzerindeki negatif etkisini hesaba katarak kendilerine “liberter” demeyi tercih etmiştir. Anarşistlerin “liberter” sözcüğünü tercih etmesinde etkili olan bir başka faktör ise cuntanın açtığı yoldan ilerleyen ekonomik liberalizmin hegemonik hale gelen söylemine karşı durmaktır. 1980’lerin ikinci yarısında -özellikle Turgut Özal ile birlikte- “özgürleşme” (*liberation*) sözcüğünün dönüşümle (*transformation*) birlikte politik literatürde popülerleştiği bir konjonktürde anarşistler liberter’i seçerek liberallerden farklarını ortaya koymak istemişlerdir.

Türkiye’de anarşist hareket uzun yıllar görünür hale gelemediğinden bir sosyal bilim konusu olarak da üzerinde çok çalışılmamıştır. Sağ siyasal akımlara yakın duran araştırmacılar, anarşizmi “terör” ile eş tutan egemen bakış açısını içselleştirdiğinden bu alana yönelmemiştir; kendini solda tanımlayanlar ise anarşizmi devrimci mücadeleden sapma, marjinal bir tutum olarak görmüşler ve akademik kulvarda ilgilenmeye değer görmemişlerdir. Neticede Türkiye’de anarşist düşüncenin serüvenini mercek altına alan bilimsel çalışmaların sayısı tatminkâr olmaktan uzaktır. Yine de altı çizilmesi gereken önemli çalışmaların varlığı yadsınamaz. Örneğin Mehmet Ö. Alkan’ın *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* içinde yer alan “II. Meşruiyet’te Anarşizm ve Osmanlı Aydını Üzerine” adlı makalesi bu alandaki öncü çalışmalardan biridir. Alkan, II. Meşrutiyet dönemi basını ve aydınları arasında anarşizm tartışmalarına yer vererek, Osmanlı aydınları arasında anarşizmin neden taraftar bulamadığını analiz etmiştir.⁴ Son yıllardaki en önemli çalışmalardan bir diğeri ise Barış Soydan’ın Türkiye’deki anarşist hareketi çalışan ve hareketin farklı aşamalarında yer alan isimlerle yaptığı söyleşilerden oluşan *Türkiye’de Anarşizm: Yüz Yıllık Gecikme* adlı eseridir. Mevcut çalışmaların öncelikle üzerinde dur-

³ Örneğin Gün Zileli, 1960’ların sonlarında arkadaşlarının ona “ne anarşist adamsın” dediklerini anlatır. Zileli’ye göre “*bu söz çok hareketli olanlara mesela bir gösteride polisın üzerine daha fazla atılanlara hem biraz eleştirel hem de biraz takdir olarak söylenirdi.*” Barış Soydan, **Türkiye’de Anarşizm: Yüz Yıllık Gecikme**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 60.

⁴ Alkan, Osmanlı aydınının anarşist siyasal düşünceye ilgi duymayışlarını dört ana eksenle analiz etmiştir: Anarşizmin yaygınlaşmamasının ilk eksenini Osmanlı toplumsal yapısına; Osmanlı toplumsal yapısında, “ara ya da tampon” olarak adlandırılan ikincil kurumların yokluğuna bağlamıştır. İkinci eksen ise, Osmanlı “münevverlerinin”, “memur-aydın” kimlikleridir. Geçim kaynağının devlet oluşu, en baştan devleti reddeden, dışlayan bir öğretinin ya da kuramın peşinen dışlanmasını gerektirir. Üçüncü eksen, son dönem Osmanlı aydınının gündemindeki birincil sorunun “bu devlet nasıl kurtarılabilir?” sorusuna yanıt aramalarıdır ki bu devleti yıkmak değil devleti kurtarmak misyonunu taşımaktadır. Son olarak da “birey”i siyasal ve toplumsal sistemin gündemine getirecek bir ön ideoloji olmaması (örn: liberalizm gibi) anarşist düşünüşün Osmanlı toplumunda ilgi duymamasının nedenleri olarak gösterilebilir. Bkz. Mehmet Ö. Alkan, “II. Meşruiyet’te Anarşizm ve Osmanlı Aydını Üzerine” **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, No: 53, İletişim Yayınları, İstanbul, 4 Aralık 1989, s.1818.

duğu başlık, Türkiye’de anarşist düşüncenin Batı’ya nazaran “geç” ortaya çıkmasının nedenleridir. Bu bahiste öne çıkarılan sebepler arasında Osmanlı-Türk modernleşmesinde entelijansiyanın devlet ile kurduğu ilişkinin içeriği yer alır. Osmanlı-Türk aydınları temel mesailerini “devleti kurtarma” ve kalkınma üzerine inşa ettiklerinden anarşizmin onlar arasında uzun süreli bir popülerliliği söz konusu olamamıştır. Anarşizme yönelen erken dönem düşünürler ise kuramsal ilgiden ziyade anarşist eylemlerin etkinliğine hayranlık beslemiştir. Türkiye’de anarşizmin tarihine dair ilk çalışmalardan birini yapan Mehmet Ö. Alkan; Yahya Kemal, Abdullah Cevdet gibi isimlerin anarşizme ilgisini bu minvalde değerlendirir.⁵ Aydınların devlet ile kurduğu ilişki kadar onların ilerlemeci reflekslerle hareket etmeleri de anarşizmle mesafeli olmalarında etkindir. İlerleme ve kalkınma adına otoriter eğilimlere sarılma ya da prim verme eğilimi entelijansiya arasında oldukça yaygındır. Benedict Anderson, Türkiye coğrafyasındaki “gecikme”nin sebepleri arasında okur-yazarlık oranının düşüklüğünü, patriarkal yapının güçlü olmasını ve Marksistlerin “silme” operasyonunu da ilave eder.⁶ Türkiye’de solun yükselişe geçtiği 1960’lı ve 1970’li yıllarda anarşizmin entelektüel ve eylemsel açıdan kayda değer bir ivme kazanamaması ise çoğunlukla aynı konjonktürde sol hareketlerin anarşizmin güçlenmesine fırsat vermeyecek kadar baskın olmasına bağlanır. Elbette bu bağlamdaki analizlere Batı’daki 1968 hareketi ile Türkiye’deki 1968 hareketinin içerik açısından karşılaştırması eşlik eder. Batı’nın 1968’inde yerleşik kurumlara hatta bu çerçevede sol parti ve örgütlere dahi eleştirel yaklaşan “liberter” bir atmosferin varlığının altı çizilirken Türkiye’deki 1968’in bu özellikleri içinde barındırmadığı ifade edilir. Anarşizme dair literatürün Türkçeye kazandırılmasındaki gecikme⁷ anarşizmin okur-yazar kesimde kitleselleşmesi önündeki engellerden bir diğeridir. Özellikle Sol Yayınları Marksist klasikleri hızla Türkçeye çevirirken anarşizmin temel eserlerine dair kayıtsız kalmıştır.

Türkiye’deki muhalif söylemi benimseyen örgütlerin bir bölümü, tıpkı iktidar peşinde koşan sağ örgütler gibi, yukarıdan aşağıya bir örgütlenme modelini savunma ve kitlelere “bilinç götürme” misyonu peşinde koşma alışkanlığını 1960’lı ve 1970’li yıllarda büyük ölçüde benimsemiştir. “Öncü kadro” kavramı da solun farklı fraksiyonları için referans kaynağı olan bir kategoridir. Bu sebepten dolayı 1980 sonrasının anarşist yazarları bilhassa solu, iktidarı ele geçirme hedefine kilitlenmekle, otoriter çizgiden kopmamakla ve “Jakoben” bir tutum takınmakla itham edecektir. Bahsedilen kritik, sağın geleneksel itibarsızlaştırma diskurundan farklı olarak hem politik hem de kültürel çerçevede eleştirel bir perspektifi simgelediği için analiz edilmeye değerdir.

Yukarıda bahsedilen arka plan göz önünde bulundurularak bu çalışmada 1980’lerin ikinci yarısından itibaren yayınlanmaya başlayan ilk anarşist dergiler *Kara* ve *Efendisiz* üzerin-

⁵ Alkan, *Felsefe-i Ferd*’teki ifadeleri nedeniyle anarşistler arasında sayılan Baha Tevfik’in de “liberal” olduğunu savunur. *Felsefe-i Ferd*’i 1992 yılında günümüz Türkçesine aktaran Burhan Şaylı ile Tevfik’in anarşist olduğu kanısındadır.

⁶ Barış Soydan, *a.g.e.*, s. 19.

⁷ Kropotkin’in *Etika* adlı eseri 1935 yılında Ahmet Ağaoğlu tarafından Türkçeye çevrilir (İstanbul Vakıf Matbaası) ancak bunu takip eden süreçte 1966’ya kadar anarşizmle ilgili hiçbir eser Türkçe literatüre kazandırılmaz. 1960’lı ve 70’li yıllardaki çeviri faaliyeti daha çok sosyalizmin temel eserlerinin tercümesine odaklıdır.

den Türkiye’de anarşizmin hangi şartlarda yükselişe geçtiği ve anarşist yazarların hangi temalar üzerinde yoğunlaştıkları iktidar-toplum ilişkileri çerçevesinde incelenecektir.⁸ Üzerinde ağırlıklı biçimde durulacak konular ise anarşist dergilerdeki doğrudan demokrasi, adem-i merkeziyetçilik ve özgürlük tahayyülü, dergilerde sola ve klasik örgütlenme modellerine yöneltilen eleştiriler ve anarşistlerin güncel meselelerde takındıkları tutumlar şeklinde sınıflandırılacaktır. 1980 öncesinin anarşist arayışları bu metnin konusu dâhilinde değildir. Ancak yeri geldiğince analizleri kuvvetlendirmek maksadı ile öncüllerin metinlerine referanslar verilecektir. Aşağıdaki satırlarda 1980 sonrasında güçlenen Türkiye’deki anarşist hareketin ülkedeki muhalif söylemin çoğullaşması ve demokratikleşmesi bağlamında bir “dönüm noktası” olduğu iddia edilecektir. Anti-militarizmden LGBT haklarına ve ekolojist mücadeleye kadar o gün için yeni birçok söylem ve politik hareket, büyük ölçüde anarşizmin açtığı yoldan yayılmıştır.

1980 sonrası Sol İçinden Özeleştiriler ve Türkiye’de İlk Anarşist Dergiler

Türkiye’de anarşist düşünceyi yansıtan ilk süreli yayınların 1980’lerin ikinci yarısında çıkması rastlantı değildir. 12 Eylül askeri rejiminin bu zamanlamadaki etkisi ise yadsınmaz. Müthiş bir baskı dönemi ve cuntacıların önderliğinde yaşamın tüm sahalarını düzenlemeye girişen kodifikasyon çalışmaları ile Türkiye toplumu ve siyaseti adeta boğulmuştur. Bir yandan cezaevlerindeki süreç politik eylemcilere özgürlüğün önemini bir kez daha hatırlatmış diğer yandan “dışarıda” ama kamusal alandan ve siyasi faaliyetlerden çekilmek zorunda kalmış politik aktörler de otorite-özgürlük gerilimini çok daha yakından ve yakıcı biçimde hissetmiştir. Uzun süren baskı ortamında özgürlük tutkusu ezilenlerin arasında yükselen değer olmaya başlarken⁹ yerleşik siyasete güvensizliğin de arttığı düşünülebilir elbette. Türkiye’deki sol hareket, politik kadroları ve tabanıyla askeri darbeden en çok zarar gören politik gelenektir. Askeri darbe döneminde hapse atılan ya da yer altına çekilen kuşakların bir kısmı darbeyi takip eden dönemde “nerede yanlış yaptık” sorusu etrafında özeleştiriye bulunmuştur. Marksist kökenli isimlerin bir bölümü tam da bu özeleştirisi sırasında sorunu Türkiye’deki modernist paradigmanın ön kabullerine bağlılıkta ve -muhalif söylemi de içine katarak- devlet, otorite ve örgüt ile kurulan muhayyel ilişkinin niteliğinde görmüştür. Aynı zamanda Leninist örgütlenme modeline eleştiriler, “bilimci” Marksizm yorumlarıyla ve buna bağlı olarak pozitivist eğilimlerle araya mesafe koyma çabası bu genel çerçevenin önemli köşe taşlarıdır. Yeşiller başta olmak üzere Almanya’daki “alternatif hareketlere” dair bilgilerin de sol içinden gelen ama hâlihazırda yeni arayışlar içinde bulunan isimleri etkilediği muhakkaktır.¹⁰ Bu iklimde anarşist der-

⁸ Biz bu makale çerçevesinde *Kara* ve *Efendisiz* dergilerinin orijinal nüshalarından yararlandık. Propaganda yayınlarının *Kara*, *Efendisiz* başta olmak üzere bir dizi anarşist dergiye ait seçkileri yayınladığını da not etmeliyiz.

⁹ Gün Zileli, E. Özkaya, “Türkiye’de Anarşizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt: 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.1160.

¹⁰ Örneğin Tayfun Gönül, Barış Soydan’ın yaptığı söyleşide şöyle der: “...Benim için dönüm noktası Tanıl Bora ile tanışmam oldu. Onun Almanya’daki alternatif hareket üzerine yazdığı yazılar etkiliydi. Necmi Zeka’nın bir kitabı çıktı alternatif hareket ile ilgili o dönemde. Türkiye’ye Yeşillerden haberler gelmeye başladı. Korkunç etkilendik.” Barış Soydan, **a.g.e.**, s. 60

gilerin ilk yazar kadrosu sol geçmişi olan (ki önemli bir kısmı da Troçkist'dir¹¹) ve fakat Türkiye'deki ortodoks solun analizlerine ve politik pratiğine eleştirel yaklaşan isimlerden oluşmuştur.

12 Eylül askeri darbesini izleyen günlerde Türkiye'den Almanya'ya sığınan ve sol gelenekten gelen politik mültecilerden bir kısmı Tübingen'de *Anarko* adlı Türkçe anarşist bir dergi yayımlamıştır.¹² Türkiye'de benzeri bir girişime tanık olmak için ise 1986'nın sonbaharını beklemek gerekecektir. Anarşist bir çizgide yayın yapmayan ama bilinen muhalif söylemin dışında farklı bir çizgi tutturan *Yeni Olgu* ve *Akıntıya Karşı* (ki *Kara*'da doğrudan referans verilir) dergilerini ve Sokak Yayınları çevresini bir nevi öncü olarak değerlendirmek mümkündür. Türkiye tarihinin ilk anarşist dergisi *Kara* böyle bir atmosferde Tayfun Gönül, Ufuk Ahıska ve Ahmet Kurt'un çabaları ile Ekim 1986 ile Kasım 1987 arasında yayımlanmış¹³ ve hapishanedeki devrimcilerden İslamcılara kadar geniş bir yelpazede okuyucu kitlesine ulaşmıştır.¹⁴ *Kara* bir arayışın, Türkiye'nin kurumsallaşmış siyasi refleksleri arasında daha önce sorulmayan soruları gündeme taşımanın bir aracıdır. Sadece 12 sayı çıkabilen dergi, entelektüalizm eleştirisinden "bilimciliğe" cephe alışı, İslam'daki heterodoksi tartışmalarından¹⁵ ekoloji ve anti-militarizme uzanan konu zenginliği ile muhalif söylemin daha önce hiç değinmediği ya da üstünden geçtiği birçok önemli başlığı gündeme taşımıştır. Ayrıca sayfalarında yer verdiği çevirilerle anarşist düşünürlerin ve hareketlerin Türkiye'de tanınmasına aracı olmuştur.¹⁶ Sitüasyonistlerden¹⁷ etkile-

¹¹ 1980 öncesinde Türkiye solu içinde Troçkistlere karşı küçümser bir bakışın olduğunu not edelim. Bahsi geçen bu durumun anarşizme yönelişlerinde ne kadar etkili olduğunu kestirmek için oldukça zordur.

¹² Zileli ve Özkaya *Anarko*'nun ilk sayısının 1982 Kasımında çıktığı bilgisini not düşerler. Almanya'daki Türkiyelilerin anarşist faaliyetleri 1990'larda da sürmüştür. Bkz. Gün Zileli ve E. Özkaya, **a.g.m.**, s. 1161, 1162

¹³ *Kara* dergisinin ilk sayısında muhtemelen genel siyasi atmosferden kaynaklanan tedirginlik nedeniyle birçok yazının altında imza yer almaz.

¹⁴ *Kara*'da mahlas ile yazan isimlere de rastlanır. Örneğin *Kara*'da önemli bir yeri olan ve sık yazan Reha Çamuroğlu kendi isimi ile yazmamayı tercih etmiştir. En sık imzasını gördüğümüz isimler ise Osman Konur, Kemal Demir, Tayfun Gönül, Suat Alaca, Nur Akalın ve Ali Kürek'tir.

¹⁵ Türkiye'de Anarşizme kök arama çabası içinde İslam heterodoksisi ve Anadolu isyanlarına referans verme eğilimi dikkat çekicidir. Bu çerçevede örneğin Babai Ayaklanmaları üzerine satırlar *Kara*'da kendine yer bulmuştur. Hatice Ertan, "Anadolu'da Bir İsyan: Babai Ayaklanması", **Kara**, Sayı: 6, Mart 1987, s. 14-16.

¹⁶ Klasik Anarşizmin politik damarlarını temsil eden isimlerin metinleri (Bakunin, Proudhon vb.) dışında 68 ruhunu ifade eden yeni kuşak sayılabilecek anarşist yazarların makaleleri de *Kara*'da yer bulmuştur. Anarşist gelenek ile ekoloji bilincini sentezleyen Murray Bookchin örneğin bu isimlerden biridir. Bkz. Murray Bookchin, "Liberterlik ve Ekoloji", **Kara**, Sayı:2, Kasım 1986, s. 8, 9. *Kara*'da yer alan çevirilerden örnekler için bkz. "Liberter Düşüncenin Üç Sayacağı I", **Kara**, Sayı:2, Kasım 1986, s.10-12; "Liberter Düşüncenin Üç Sayacağı II", **Kara**, Sayı:3, Aralık 1986, s.6-8; "Liberter Düşüncenin Üç Sayacağı III", **Kara**, Sayı:3, Ocak 1987, s.6-8. Anarşizmin tarihinde önemli bir yer tutan İspanyol iç savaşı hakkında *Kara*'da çok sayıda yazının yayımlandığını da vurgulamak gerekir. Bu yazılardan ilki bkz. "Bilinmeyen Devrim: İspanya İç Savaşı", **Kara**, Sayı: 1, Ekim 1986, s.16-20.

¹⁷ Dada, sürrealizm ve lettrizmin etkisi altında kalan ve Fransa'da 1968 olayları sırasında öne çıkan *avangard* sanatçılar ve entelektüellerden oluşan grup.

nen, mizaha varan esprili dili, sarkastik üslubu¹⁸ ve görsel zenginliği ile okuyucu kitlesini arttıran *Kara*’yı “bireyci bir liberter” çizgi içinde değerlendirmek olasıdır. *Kara* dergisinin 10. sayısında yayınlanan *Kara Bildirge*’de derginin neden “politik” bir yayın olduğunu anlatan satırlar Türkiye’deki “otorite” kavramını tartışan niteliğiyle ufuk açıcıdır.¹⁹

*KARA toplumsal hayatın örgüsünü oluşturan bütün ilmeklerde kendini dayatan otoriteye karşı çıkmakla, “karşı kültürün” öğelerinin yarattığı gibi, otoritenin bütün özgün biçimlerinin temel ifadesi ve varoluş koşulu olan “merkezi” toplumsal otoriteyi de ilk elden hedef aldığı için “politik” bir yayın organıdır. KARA bu nedenle Türkiye’de otoritenin politik maskesini parçalamanın yöntemlerini arayışın ve bunları tartışmanın, oluşturma platformudur.*²⁰

¹⁸ Örneğin bkz. Ahmet Arslaner, “İdeal Bir Birey Nasıl Olmalıdır?”, *Kara*, Sayı:12, Kasım 1987, s. 34

¹⁹ Bildirgede şu ifadeler de yer almıştır: “Birincisi ‘KARA’ Türkiye’nin geçmişinde yer almayan, yer tutmayan ve bilinmeyen ya da düşmanlarının ağzından bilinen bir toplumsal hareketin, düşüncenin, yani liberter düşünce ve hareketin bir tezahürüdür. Oysa Türkiye her şeye rağmen, otoriteyi seven insanların ülkesi hala. Bir liberter literatür yoktu Türkiye’de. Çok eskiden basılmış bazı liberter düşünürlerin kitapları ve Sokak Yayınları’nın birkaç kitabı dışında. Bu nedenle “Kara” hem güncel sorunları yakalamaya çalışırken (aylık çıkmasının bir nedeni de buydu) hem de liberter düşünce ve hareketin geçmişini, şimdisini tanıtmak gibi ağır bir yük yüklendi. Başlı başına birer kitap konusu olabilecek konuları, kısa dergi makalelerinde deşmeye çalıştı. İkincisi KARA yayınlanmaya başladığında 12 Eylül’ün koşulları, yeni yeni yerlerini “başka şeylere” bırakmaya başlamış ve Türkiye devrimcileri bildircin fırtınasını henüz atlatmaya girişmiş, bir şeyleri alenen yazmaya (alenen yazılanlar azın azı da olsa) başlamıştı. Yaşananların sorgulanması “kamuoyu” önünde kısmen de olsa yapılabilirdi artık. KARA’nın 12 Eylül öncesi ve sonrasında yaklaşımları vardı elbet. Bu yaklaşımlar da devrimci ya da devrimci olmayan Marksistlere yapılan yaklaşımlardan ve Marksizm’e yönelik genel liberter yaklaşımdan soyutlanamazdı. Devrimci Marksistlerin birçoğu ise ya “içerdedi” ya da yurtdışında. Bu nedenle onlara getirdiğimiz eleştirilerin “savunmasız görüşlere saldırı” olarak değerlendirilebileceğini biliyorduk. Ama yaşanan sürece müdahale etmesizin sürecin bir parçası ve suç ortağı olmaktan da kurtulamayacağımızı biliyorduk. Üstelik artık eleştirdiklerimiz de alenen cevap verebilecek duruma geliyordu. Diğer Marksistlere gelince onlara düpedüz “bugünkü düzenin” borusunu öttürmeye başladılar artık. Üçüncüsü, başta da söyledik “Kara” geleneği Türkiye’ye, Türkiye de bu geleneğe yabancıydı. Fakat bu geleneğin Türkiye’de yaratımı şablonlama yöntemiyle olamazdı. Bizim öyle dışarıdan alıp, Türkçeye çevirip burada harfiyen uygulayacağımız programlarımız filan olamazdı. “Kara” evrensel bir düşünce ve hareketin yerli bir ürünü, yapıtı olmalıydı. Bunun için çalıştık. Bunun hakkını verebileceğimizi sanmıyoruz, çalışmaya devam edeceğiz. Fakat 11 ay sonunda bakıyoruz ki KARA ve onun geleneği Türkiye’de dar da olsa bir tartışmanın gündemine girdi. KARA’nın artık bir okur ve bazen yazarı, bazen okumaz yazarı, yazmaz okuru ve de okumaz yazmaz bakar-karıştırıcı var. Açıkçası en az umduğumuz kadar ilgi gördü. Artık biliniyor ki KARA: Anti- otoriter, Anti-militarist, Anti-Seksist ve politika-nın-yani iktidarı ele geçirme ve kullanma sanatının- her türlüüne karşı toplumsal-devrimci, kısacası liberter bir yayın organıdır. Fakat yine bu 11 ay sonunda bazı başka sorunlarla da karşı karşıya geldik, bunlar genelde liberter hareketin yapısıyla, liberter düşüncede “hareket” kavramının tuttuğu yerle ve özelde de bunların üzerine oturan yani zemini bunlar olan “Kara”nın işlevinin sorgulanmasıydı. İşte burada asıl olarak cevaplanmak istenen sorular ve çoğu zaman da yanlış anlamalar bunlar olacak”. Bkz. “Kara Bildirge”, *Kara*, Sayı: 10, Ağustos-Eylül, 1987, s. 4

²⁰ “Kara Bildirge”, *Kara*, Sayı: 10, Ağustos-Eylül, 1987, s. 4.

Zaman içerisinde teorik meselelere daha fazla yer vermeye başlayan *Kara*'nın yayın ömrü bir yıl gibi kısa bir süre ile sınırlı kalmıştır. Yazar kadrosu arasında anarşizme yaklaşım biçiminde ortaya çıkan problemler derginin yoluna devam etmesi önünde engeldir. Örneğin Ece Baykal derginin yayınlandığı zaman diliminde, yükselişe geçen öğrenci hareketlerinden dolayı dergiye yönelik tepkilerin arttığını ve bunun sonucunda *Kara*'ya "ara verildiğini"²¹ ifade etmiştir.²² Ancak yazar kadrosundan isimler Barış Soydan'ın yaptığı röportajlarda bu tespiti destekler herhangi bir beyanatta bulunmamıştır.²³ 1988 Kasımında çıkan *Efendisiz*, *Kara*'ya oranla daha toplumcu bir anarşist hattın ürünüdür ve *Kara*'daki anti-entelektüalist tutum yerine teorik metinlere ağırlık veren bir yayın politikası izlemiştir. *Efendisiz*'i çıkaranlar arasında *Kara*'nın kadrosundan isimler de vardır²⁴; ilk kez *Efendisiz* ile "liberter" literatüre katkıda bulunanlar da.²⁵ *Efendisiz*, ilk sayısında *Kara* dergisi deneyiminin muhasebesini yaparak işe başlamıştır. *Kara*'nın önemli bir işlevi yerine getirdiği gerçeği teslim edilmekle birlikte *Kara*'ya yönelik eleştiriler de sıralanmıştır. Bu çerçevede en dikkat çekici eleştiri *Kara*'nın "politik" bir yayın olduğunu ilan etmesine rağmen "gereğini" yerine getirememesidir. Politik eylemi üstlenmenin getirdikleri arasında kitlelerde devrimci bir gücün varlığına inancın da olması gerektiğini vurgulayan *Efendisiz* çevresi politik çözümlemelerin ve önerilerin geliştirilmesinin şart olduğunu ifade eder. Bir başka deyişle *Kara* deneyiminin bireyci liberter çizgisinin somut politik sorunlarının analizinde eksik kaldığına inanılır. Eleştirilerden de anlaşılacağı üzere *Efendisiz* daha kolektivist-dayanışmacı bir liberter perspektifin taşıyıcısı görünümündedir. Kropotkin'den Landauer ve Bertolo'ya kadar geniş bir yelpazede anarşist yazarlardan yapılan çeviriler²⁶, dünyadaki "liberter hareketlere" ait bilgiler, örgütlenmeye dair fikirler, "bilimcilik" eleştirileri, ataerki tahakküme ilişkin eleştirel yazılar, ekoloji tartışmaları ve sol çevreler ile siyasi polemikler *Efendisiz* sayfalarında kendine yer bulmuştur. *Efendisiz*'in de "liberter" çevrelerden eleştiriler aldığı ve *Kara* ile karşılaştırıldığı not edilmelidir. *Kara* kadar konu çeşitliliğine sahip olmaması ve daha "somurtkan" bir

²¹ Bahsi geçen "ara verilme" ifadesinin *Kara*'nın 12. Sayısında yer alan şu nota dayandırılarak sarf edildiği düşünülmektedir: "Kara, elinizdeki 12. Sayıdan itibaren maddi zorluklar ve daha zengin bir içerik/biçim kazanabilmek için kısa bir süre yayınına ara vermektedir." Bkz. *Kara*, Sayı: 12, Kasım 1987, s. 2

²² Ece Baykal, "Türkiye'de Anarşist Yazının Gelişimi ve Siyahi Dergisi", *Marmara İletişim Dergisi*, Sayı: 13, Temmuz, 2008, s. 5

²³ Soydan'ın *Efendisiz*'de devam etmek üzere mi dergiyi bitirdiniz sorusuna Ahmet Kurt şöyle cevap verir: "hayır öyle olmadı. "Önyargımız özgürlük" broşürü çıkmıştı. Dergiyi kapatırken tartışma politik anarşizm ile etik ya da kültürel anarşizm arasında yaşandı. İkiye ayrılıştık aslında". Tayfun Gönül ise "aslında kişilik uyumsuzlukları vardı" der. Bkz. Barış Soydan, *a.g.e.*, s. 94, 95. Röportajın ilerleyen satırlarında meselenin daha kişiler arası bir problemden kaynaklandığına dair ipuçları ediniriz.

²⁴ Kemal Demir, Osman Konur, Ali Kürek, Suat Alaca imzası olan bu isimler arasındadır.

²⁵ *Efendisiz*'de en sık rastladığımız imzalar Ali Kürek, Osman Konur, Suat Alaca, Halki Çelebi, İhsan Ülgen, Kemal Demir'dir. Osman Konur ve Ali Kürek'in çevirileri de zikredilmelidir.

²⁶ Örneğin Amadeo Bertolo, "Otorite, Erk ve Tahakküm", *Efendisiz*, Sayı: 1, Kasım 1988, s. 15-21; Luciana Lanza, "Tahakküm ve Ekonomi", *Efendisiz*, Sayı: 2, Aralık 1988, s. 8-11; Kropotkin, "Politik Haklar", *Efendisiz*, Sayı: 3, Nisan 1989, s. 5, 6; Eduardo Colombo, "İktidar Paradigması Olarak Devlet", *Efendisiz*, Sayı: 3, Nisan 1989, s. 7-13; George Woodcock, "Desantralizm", *Efendisiz*, Sayı: 6, Ekim 1989, s. 5-7.

ülslup kullanması en çok eleştirilen noktaların başında yer almıştır.²⁷ Ancak 6 sayı çıkabilen *Efendisiz* parti kurma tartışmaları nedeniyle oluşan gerilim sonucunda yayın hayatına son vermiştir.

Demokrasi ve Yerinden Yönetim Tartışmaları

Türkiye siyasal yaşamının ve modernleşme serüveninin en önemli meselelerinden biri merkeziyetçilik, adem-i merkeziyetçilik tartışmalarıdır. Jön Türklerin ilk kongresinden cumhuriyetin ilk yıllarına ve oradan çok partili yaşama uzanan tartışmalar Türkiye’deki politik hatların ve stratejilerin belirlenmesinde her daim etkilidir. Zira merkeziyetçilik, tepeden modernleşmeci ve otoriter eğilimleri; adem-i merkeziyetçilik ise yetki devri özeğinde daha liberal bir çizgiyi düşündürmüştür. 1980 sonrasında bir yandan yeni anayasa ve düzenlemelerin diğer yandan da ekonomik liberalleşme eğilimlerinin bu tartışmaları alevlendirdiğini söylemek mümkündür. Anarşist yazın, demokratikleşme tartışmaları ile yerinden yönetim ya da desantralizasyon ve de federalizm başlıklarına genelde beraber yer vermişlerdir. Özellikle desantralizasyon hakkındaki kuramsal tartışmalar ve federalizm üzerine yapılan çevirilerin Türkçe literatürde o gün için çok önemli ve zihin açıcı olduğunu belirtmek gerekir.²⁸

Anarşistlerin demokrasi üzerinde fikir birliğine sahip olduklarını söylemek epey güçtür. Genel eğilim mevcut haliyle demokrasinin kapitalist sistemle içiçeliğini göstermeye dönüktür. Demokrasi tartışmalarında demokrasinin bir “devlet biçimi” olarak algılanmaya başlamasının “otantik demokrasi” tanımı ile çelişen yönlerini ifşa etmek ve “doğrudan etkinlik” (doğrudan eylem ifadesi yerine tercih edilmiştir) ile demokrasiyi beraberce ele almak *Kara*’nın sayfalarında dikkat çekici bir eğilimdir. Osman Konur imzalı “Doğrudan Demokrasi, Doğrudan Etkinlik” adlı yazı bu eksenindeki örneklerden biridir. Öncelikle altı çizilen mesele, Kadim Yunan örneğindeki demokrasi tecrübesinin tamamen politik uzmanlığı ve bürokrasiyi dışlamak üzerine formüle edildiğidir. Bu açıdan bakıldığında güncel demokrasi tasavvurunun “otantik demokrasi” ile çeliştiği aşikârdır. Anarşistlerin önemle üzerinde durduğu “doğrudan etkinlik” kavramı ise “doğrudan demokrasi” arayışları için beraber düşünülebilecek bir açılım vaat etme potansiyeline sahiptir. Doğrudan etkinlik çıkışı, merkeziyetçi araçlarla “yeni”nin yaratılmayacağını ifade eden ahlâki bir ilkedir:

“Kanımca doğrudan demokrasi, doğrudan etkinliğin “devrim sonrası” durumu olmalıdır. Doğrudan etkinlik, bireylerin kendi yönetimlerini kendi ellerine almasının yaygınlaşmasının ve doğrudan demokrasiye dönüşmesinin yoludur.”²⁹

²⁷ Suat Alaca, *Efendisiz*’in 6. Sayısında kendilerine yöneltilen eleştirileri sıralar ve bir kısmına cevap verir. Eleştirilerin bir bölümüne (konu çeşitliliği ve “ciddi” üslup) hak verir ancak derginin kazandırdıklarını da vurgulamayı ihmal etmez. Bkz. Suat Alaca, “Yeni Bir Yayın Dönemine Girenken Düşünceler”, *Efendisiz*, Sayı: 6, Ekim 1989, s. 3, 4.

²⁸ Örneğin bkz. “Tarihte Federalizm”, *Kara*, Ocak 1987, s. 18, 19; George Woodcock, “Desantralizm”, *Efendisiz*, Sayı: 6, Ekim 1989, s. 5-7.

²⁹ Osman Konur, “İslamcıların Kutsal Cehennemi”, *Kara*, Sayı: 3, Aralık 1986, s. 11

Demokrasi tartışmalarının yapıldığı 1980'lerin ikinci yarısında yerinden yönetim konusu kadar sivil toplum kavramı üzerinde de düşünölmeye başlandığını biliyoruz. Özellikle reel sosyalizme mesafeli sol çevrelerde Gramsci'nin keşfedilmesi ve sivil toplum analizlerinin sol literatüre katılması ile birlikte mesele anarşistlerin de gündemine gelmiştir. Murat Belge, 12 Eylülü izleyen günlerde sosyalizm tartışmalarını sivil toplum-demokrasi düzleminde yeniden tartışmaya açarken³⁰ kimi anarşist kalemler bu ve benzeri çabalara şüpheyle yaklaşmıştır. Özellikle sivil toplum kavramı üzerinden dini çevreler ile diyalog kurma çabalarına anarşist yazarlarca muhalefet edilmiştir.³¹ Örneğin *Efendisiz*'de Hulki Çelebi imzalı bir makalede sivil toplumu, devletten bağımsız olarak düşünmenin büyük bir hata olduğuna dair argümanlara rastlamak mümkündür. Yazar, sivil toplumun kendi dinamiklerini kendi yaratan bir şey olmadığına ısrarlıdır. Ona göre “*sivil toplumu devletin karşısına koyma gayretinin hiç anlamlı olmadığına görmek gerekir*” zira “*sivil toplum, devlet içi toplumdur ve hep öyle kalacaktır.*”³² Bahsi geçen yazı başta olmak üzere demokrasi hakkında kaleme alınan makalelerde parlamenter katılım, çoğulculuk ve diyalog gibi öne çıkarılan kavramların politik toplumun meşruiyetini sürdürmekten başka bir rol oynamadığı fikri egemendir. Bu haliyle de özgürlüklerin sınırını genişletiyormuş gibi görünse de anarşistlerin perspektifinden bizatihi özgürlük ufkunu daraltır. Tam da bu noktada *Kara ve Efendisiz*'deki özgürlük tartışmalarına geçebiliriz.

Hangi Özgürlük? Liberallerin Özgürlük Tasavvuruna Eleştiriler

Anarşist literatürün otorite, tahakküm ve iktidar kavramlarının tarihçesine, birbirleri arasındaki farklara odaklanan kuramsal ve eleştirel okumaları, hiyerarşinin ve muktedir olan'ın buyurganlığının olağanlaştırıldığı Türkiye toplumunda çıkıcı açıcı bir özelliğe sahiptir. Otoritenin insanı savunmasız ve çıplak bıraktığına dair eleştiriler, anarşistlerin özgürlük kavramı üzerine düşünceleri ile yakından ilişkilidir. Siyasal yönetimin özünde, baskıya, zora ve aldatmaya dayandığı ve sadece zorba yönetimlerin değil tüm yönetimlerin bir şekilde insanların özgürlüklerini gasp ettiği fikri egemendir. Devlet ise anarşistlere göre toplumsal hayatın her yerindedir:

Kuşkusuz devlet mekanik bir yapı değil. O adeta yaşayan bir organizmadır. Karmaşık bir organik ilişkiler ağını toplumun en küçük hücresine dek taşır. İlişkilerimiz, kavramlarımız hatta vücudumuzun konum ve hareketleri, düşlerimiz en soyut düşüncelerimiz, en gizli edimlerimiz titizlikle önceden kodlanmıştır. Ailede, okulda, işyerinde, sinemada, sokakta, mezarlıkta, törenlerimizde, törelerimizde

³⁰ Murat Belge'nin 1989 yılında çıkan *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek* adlı eseri bu tartışmaların odağı olması niteliğiyle çok önemlidir. Bkz. Murat Belge, *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek*, Biri-kim Yayınları, İstanbul, 1989. Sivil toplum bahsinde Kürşat Bumin'in 1981 tarihli *Sivil Toplum ve Devlet* adlı kitabını da unutmamak gerekir.

³¹ Örneğin Osman konur *Efendisiz*'de şöyle yazar: “Bir kısım Marksist akımlar” sivil toplumculuk” başlığı altında İslami faşist gelişimi sivil toplumun ögesi olarak görüp bu sivil toplum kavramının değdiği her şeyi akladığı önyargısıyla faşizmin ve nazizmin de “sivil toplum” ürünleri olduğunu unutmış görünuyorlar.” Osman Konur, “İslamcı Faşizmin Önlenebilir Yükselişi”, *Efendisiz*, Sayı: 4, Mayıs 1989, s. 2.

³² Hulki Çelebi, “Sosyalizm, Demokrasi ve Sivil Toplum”, *Efendisiz*, Sayı: 3, Nisan 1989, s. 15

sıkıştırılan her vidanın gerisinde, oyunlarımızda, cebimizdeki kitapta, duvarlarımızı süsleyen resimlerde... Devlet her yerde?... Evet devlet; kabaca söyleyecek olursak baskı ve zora dayanan, insanların onun karşısında birer yolunmuş kaza ya da yorgun, sefil bir eşeğe benzediği kurumsallaşmış yapı... akla hemen bir soru geliyor: Peki devletin varlığı zorunlu ve kaçınılmaz mı? Evet veya hayır.. işte bütün mesele budur!³³

Türkiye’de özgürlük kavramına dair tartışmaların alevlenmesi, 12 Eylül darbesi sonrasında rastlar. Özgürlük-eşitlik geriliminde solun eşitliğe, liberallerin ise özgürlüğe daha çok vurgu yaptığına dair bir önkabul mevcuttur. Türkiye’de özgürlüğün bir talep olarak yükseldiği 1980’lerde, anarşistler kendi özgürlük anlayışlarının liberallerden hangi noktalarda farklılaştığını anlatma gereği duymuştur. Bu doğrultuda öncelikle liberal özgürlük anlayışının sınırlarına dair bir tartışma yürütmek zorunlu hale gelir. Anarşistler liberalizmin tanımladığı ve en önemli aktör kıldığı bireyin aslında “yaşamayan bir şey” olduğunu; bir başka deyişle tarih ve mekân dışı kurgulandığını iddia eder. Liberalizmin soyut bireyi “özgür”dür; ancak bu özgürlük tanımı anarşistlere göre bir nevi “sosyal denge” oluşturacak şekilde tasarlanmıştır. Anarşistlerce, liberal özgürlük teorisinin ister istemez kapitalizmin mülkiyet ve sömürü sistemini meşrulaştıran, modern devlet mekanizmasından vazgeçmeyen bir temele dayandığı düşünülür. Anarşistlerin perspektifinden devletin ve yasalarının olduğu yerde özgürlük gerçekleşmesi olanaksız bir durumdur. Tahakkümle özgürlük yan yana olamaz ve özgürlük parçalanamaz; ya vardır ya yoktur.³⁴ Bu ana ayaklar yerinde durmak şartıyla anarşizm içindeki eğilimlerin özgürlüğe yaklaşımında farklılıklar görülür. Max Stirner ve takipçileri daha “bireyci”, Godwin ekolü “doğalcı”, Proudhon ve Bakunin ise “toplumcu” bir bakış açısına sahiptir.

Kara’da özgürlük ile ilgili yazılar “bireyci-liberter” perspektife daha yakındır.³⁵ Fakat bu eğilimin yanı sıra dergide “toplumcu liberter” yorumlara da rastlamak mümkündür. Özgürlüğün ancak kolektif olarak yaratılabileceğine dair inancı vurgulayan örneklerde hem liberal teoriye eleştiriler hem de özgürlüğün “bencillik” olmadığını açıklayan (ki anarşistlere yöneltilen eleştiriler arasında onların özgürlük nosyonlarının bencillığe teka-bül ettiğine dair ithamlar mevcuttur) ifadeler göze çarpar:

Özgürlük ancak kolektif olarak yaratılabilir. Özgür iradeleri ile birlikte olanların yarattığı toplum içinde tadına varılır. Liberal özgürlüğün “bireyin” kendisini kendisinden dahi koruyan ve sınırsız ihtiyaçlarını kontrol eden bir dış otoriteye gerek duyar.³⁶

³³ Ufuk Özben, “Devlet Üzerine”, *Kara*, Sayı: 12, Kasım 1987, s.26

³⁴ Örneğin ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü gibi konular ele alınırken, tahakküm toplumlarında özgürlüğün tek tek olgularla sınırlanmasının liberalizmin özgürlük anlayışına tekabül ettiği vurgulanmıştır. Örneğin bkz. İhsan Ülgen, “Basın Özgürlüğü” Sloganı Üzerine”, *Efendisiz*, Sayı: 1, Kasım 1988, s. 13, 14

³⁵ Nur Akalın, “Özgürlük Üzerine”, *Kara*, Sayı: 10, Ağustos, Eylül, 1987, s. 25

³⁶ Güler Tozan, “Üç metre Özgürlük”, *Kara*, Sayı: 5, Şubat 1987, s. 8.

Efendisiz'in genel çizgisinin kolektivist-dayanımcı referansları daha yoğun olan bir anarşizme karşılık geldiğini belirtmiştik. Bu durum özgürlük tartışmalarında da kendini göstermiştir. *Efendisiz*'de özgürlüğü temel alan hemen hemen tüm yazılarda "toplumcu" bir damar vardır. Hulki Çelebi imzalı "Özgürlüğün Doğası" adlı makale bu tespiti örnekler niteliktedir. Çelebi, Proudhon'a referansla özgürlüğün mutlak bir toplumsal sistemin amaçladığı yolun sonunda ulaşılacak yine mutlak bir mutlu son olmadığını belirtir. Sonra da Bakunin'in özgürlük baştan bir hak olarak konulup politik bir kuruma sırtı yaslanarak temin edilemez görüşünü paylaşır. Özgürlük ne bir "armağan" ne de öznel iyi niyetlerin sonucu kurulan bir şeydir.

O [Özgürlük] ancak serbest iradeleriyle ve seçimleriyle bir arada bulunan, dayanışma, karşılıklı yardımlaşma ve vazgeçilmez ahlaki ilkeler temelinde hareket eden bir toplumsal "bütün" aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Özgürlük istemi, bireysel'in öznel eğilimlerinin sınırlarıyla değerlendirildiğinde doğasından çok şeyler yitirir. Çünkü özgürlük, ne bireysel bir kazanım ne de bireysel bir varoluş durumu değildir. Öyle ki özgürlük bireysel bir tercih ya da yönelim olamaz. Özgürlük bilinci ancak ve ancak kolektif bir gücün etkinliği ile ortaya çıkabilir.³⁷

Tahakküme karşı özgürlükçü kültürün yaratılmasını arzulayan anarşistler, böylesine bir kültürün baskı ve zor dışında büyük bir çeşitliliği içinde barındıracağını düşünmektedirler.³⁸ Özgürlüğün böylesine kavramsal bir biçimde ele alınması özgürlükle doğrudan ilgili güncel meselelere dergilerde hiç değinilmediği anlamına gelmez. Aşağıdaki satırlarda ele alınacağı üzere, özgürlük konusu anarşistlerin hem sola getirdiği eleştirilerde hem de cezaevleri, ifade hürriyeti, gösteri ve yürüyüş yapma hakkı gibi doğrudan doğruya özgürlük problemlerinde tartışılacaktır.

Türkiye Soluna ve Örgütlenmesine Dair Eleştiriler

1980'lerin ikinci yarısına gelindiğinde Türkiye'de solun kitlesel gücü 12 Eylül öncesine göre epey zayıflamıştır. Ne Türkiye'deki sol dergiler eskisi kadar okuyucu bulabilir durumdadır ne de meydanlarda, sokaklarda yürüyüş ve protesto gösterileri gerçekleştiren kitle darbe öncesi kadar kalabalık ve coşkuludur. Mevcut hal üzerine analizde bulunan ve Türkiye solunun o dönemde halen içinde olan isimler bahsi geçen "zayıflamayı" tamamen 12 Eylül'ün baskıcı ve tahripkâr gaddarlığı üzerinden açıklama eğilimindedir. İşkenceler, ölümler, cezaevleri, anti-demokratik uygulamalar, depolitizasyon bu durumun nedenleri arasında sayılmıştır. Elbette sayılan tüm bu unsurlar Türkiye'deki muhalif toplumsal hareketliliği ve örgütlenmeyi olumsuz yönde etkilemiştir. Kitlelerde bir bezginlik ve siyasetten uzaklaşma tepkisi yaratmıştır. Ancak anarşistler nedenlerin sadece bu yorumlardaki gibi "dışsal" olmadığını düşünmektedir. Bir başka deyişle anarşistlere göre sol, kitlesel zayıflamayı salt 12 Eylül cuntasına bağlamakla ve özeleştiri yapmamakla yanlışa düşmektedir. Kemal Demir *Efendisiz*'de yazdığı "Tartışılmayacak Mı?" başlıklı yazısında 12 Eylül'ün bir "yenilgi" olduğunun kabul edilmesi gerektiğini iddia ederek bu

³⁷ Hulki Çelebi, "Özgürlüğün Doğası", *Efendisiz*, Sayı: 1, Kasım, 1988, s. 23

³⁸ Bkz. Esin, "Çocuk ve Özgürlük", *Efendisiz*, Sayı: 6, Ekim 1989, s. 27.

eksende değerlendirmelerde bulunur. “Yenilgi” saptaması başlı başına kurumsal sol siyasetin lisanına aykırıdır. Zira solu temsil eden fikri önderlerinin büyük kısmı darbecilerin tüm baskısına rağmen “yenilmenin” söz konusu olmadığını düşünmektedir. Yazara göre 12 Eylül “yenilgisini” doğuran sonuçları ve buradan çıkarılacak dersleri tartışmadan yola devam etmenin devrimci hareketlere hiçbir yarar sağlamayacağı ortadır; özetle bir “iç muhasebe” yapılmalıdır. Demir’in öne çıkardığı husus 12 Eylül öncesi toplumsal devrimciliğin anti-faşizme indirgenmesinin yarattığı sorunlara dairdir. Sol özellikle 1970’lerin ikinci yarısından itibaren tamamen kendini anti-faşist mücadeleye angaje etmiştir. Örgütlenmesi de refleksi de buna göredir. Demir’in saldırı doğrudan faşizmden (para-milliter milliyetçi odakları) değil de tahakkümün klasik araçlarından gelince devrimcilerin bocaladığı saptaması ise dikkat çekicidir.³⁹ Bu “bocalama” 12 Eylül darbesine hemen ve büyük çapta kitlesel protestolarla ve direnişlerle cevap verilmesini zorlaştırmıştır.

Kara ve *Efendisiz* içinde genel olarak Marksizm’e özelde de Türkiye’deki -sendikaları da içerecek şekilde- sol siyasete ve örgütlenme tarzına dair ciddi eleştiriler getiren yazıları içerik açısından sınıflandırmak şart. Böylesine bir sınıflandırma yaparken de bu dergilerin soldaki gelişmelere dair takındıkları tavrı birinci dereceden dikkate almak gerekmektedir. Aşağıdaki satırlarda değinilecek “sosyalist parti” teşebbüsü bu çerçevede ideal bir örnektir. Anarşist dergilerde yer alan sola dair eleştirilerin ilk bölümü, Marksizm’in “iktidar kavramı” ile kurduğu ilişkiyi sorunsallaştırarak işe başlar. Kemal Demir imzalı “Stalinizm Var mı?” adlı yazıda ifade edilen Marksizm’in tümüyle “iktidara koşullanmış bir sistem” olduğuna dair ön kabul⁴⁰ anarşistlerin ortak paydaları arasındadır. Troçkistlerin sıkça eleştirdiği Stalinizmi “iktidardaki Marksizm” olarak gören anarşist yorum, radikal bir Stalinizm eleştirisinin “radikal bir siyasal otorite eleştirisi” olmaksızın gerçekleşmeyeceğini vurgulamıştır.⁴¹ Sola dair eleştirilerin daha spesifik olarak somutlaştığı yer ise Türkiye’dir ve yöneltilen eleştiriler öncelikle Türkiye’deki solun epistemolojik zeminine, siyaset yapma biçimine ve hedeflerine ilişkindir. Türkiye solunun “ilerlemeci” ve “bilimci” paradigması ve argümantasyonu en sık şikâyet edilen unsurlardandır. *Kara*, aynı zamanda sol milliyetçilik denilebilecek bir politik hattı da reddederek ezber bozmuştur.⁴² Sosyalist toplumlarda insanlığın özgürlük adına büyük kazanım elde edemediği iddiası anarşist yayınlarda sıkça dillendirilmiştir.⁴³ Türkiye solunun da, özgürlüğe kendi mücadele öncelikleri arasında temel bir yer ayırmadığı düşüncesi ise anarşist eleştirilerin hareket noktasıdır.

Aslında anarşist yazarların sola dair eleştirilerinin *Kara*’nın daha ilk sayısından itibaren açık bir şekilde ortaya çıkmasında konjonktürel gelişmeler etkili olmuştur. 1986’nın

³⁹ Kemal Demir “Tartışılmayacak mı?”, *Efendisiz*, Sayı: 1, Kasım, 1988, s.4-6

⁴⁰ “Marksizm iktidara koşullanmış bir sistemdir dedik. Sadece Lenin’in, Stalin’in, Mao’nun ve Castro’nun ya da Kim I Sung gibi evlere şenlik devrimcilerin değil, Marks ve Engels’in kafasında da böyledir bu. Örgütlenme tarzlarından, bilimsel sosyalizme kadar Marksizmin hiçbir kavramı siyasal erk kavramıyla çelişmez, aksine onsuz boşlukta kalacaktır.” (Demir, 1986: 26)

⁴¹ Kemal Demir, “Stalinizm Var mı?”, *Kara*, Sayı: 1, Ekim, 1986, s. 26

⁴² Gün Zileli - E. Özkaya, *a.g.m.*, s. 1163

⁴³ Örneğin bkz *Kara*, Sayı:2, Kasım 1986, s. 4

siyasi atmosferinde bir sosyalist parti kurma yönündeki çabalar⁴⁴ doğrudan anarşist yazarlarca eleştiri yağmuruna tutulmuştur. Bu eleştirilerin bir kısmı doğrudan “içeriğe”, diğer bir kısmı ise kişiler üzerinden yürütülen polemiklere dayanır.⁴⁵ Batı’daki sosyalist partilerin tıpkı diğer siyasal partiler gibi iktidar peşinde koşması, anarşistlerin her fırsatta eleştirdikleri bir konudur. Onlara göre Batı bu yanlış yeni yeni görmüşken Türkiye’deki sosyalistler aynı hatayı yapmakta ısrar etmektedir. Türkiye’de “düzen içinde” sosyalist parti kurma çabasının “radikal” bir girişim olarak sunulması anarşistlerin perspektifinde anlamsızdır, bunun da ötesinde kurulması düşünülen partinin kadrosu mevcut isimler çerçevesinde adeta yamalı bohçadır. *Kara*’nın ilk sayısındaki “Sosyalist Parti Tartışmaları Üzerine” başlıklı yazı Bülent Somay’ın parti oluşumuna katılmak istemeyenlerin “mutlak doğruları” olduğu iddiasına cevapla sonlandırılmıştır:

Bizim mutlak doğrularımız yok, ama hiç şüphesiz istemlerimiz var. Ve ne istediğimizi biliyoruz. Seçim propagandalarında TV’den konuşmak istemiyoruz, kimse-nin oyunu istemiyoruz, kimseyi temsil ettiğimiz iddiasında değiliz ve biz “Akıntıya Karşı” sayfalarında sayfalarca siyaset eleştirip sonra da kurt siyasetçilerle siyaset oyunu oynamak istemiyoruz. Kendi kendini statükonun hiçbir dalına tutunmadan her yerde var eden bir “radikalizm”, “öteki”ni sokakta, fabrikada, okulda, tiyatrodan aklınıza gelecek her yerde -ama soyut toplumun soyut kurallarında değil- var edecek ve herkesin sadece kendisini temsil ettiği bir “radikalizm” istiyoruz. Bunun yeri de “Sosyalist Parti” değildir, yumurtanın çürük olduğunu anlamak için onu yutmaya gerek yok.⁴⁶

⁴⁴ Kapatılan SDP’nin genel başkanı Mehmet Ali Aybar, 1986 yazında yeni bir sosyalist parti kurma hazırlıkları için bir komite oluşturulacağını açıklar. Zamanın önemli yayın organlarından biri olan *Yeni Gündem*’de Aybar’ın yanı sıra Uğur Mumcu, Yalçın Küçük, Şaban Ormanlar ve Doğu Perinçek böyle bir partinin kurulup kurulmaması hakkındaki görüşlerini açıklarlar. Türkiye’de sosyalist partinin kurulması için başlatılan çalışmaların ilk adımı sayılan ve ev sahipliğini Mehmet Ali Aybar’ın yaptığı toplantıda benimsenen “İrtibat komitesi” kurulması kararından sonra konuyla ilgili çalışmalar hızlanmıştır. Aybar, irtibat komitesinin en önemli özelliğinin “her eğilimi barındırmak” olacağını savunmuş; çalışmanın daha çok sosyalist parti kurulmasında “zemin yoklamayı” amaçladığını belirtmiştir. “İrtibat komitesine” ne aday olarak gösterilenler arasında yer alan Doğu Perinçek, komitenin “geçmiş deneyleri eleştirel gözle inceleyen ve bunları aşma ruhunu taşıyanlar” tarafından oluşturulması gerektiğini düşünmektedir. Perinçek *Milliyet* muhabirine “Türkiye’deki Sosyalist Parti’nin Sovyetlerdeki gibi olmaması gerektiği biçiminde sosyalist aydınlar arasında genel bir görüş birliği var. Bu konudaki teorileri Türkiye’nin gerekçeleriyle bir arada görecektir ve kendi yolunu kendi çizicek bir partiyi kuracak kişilere ihtiyaç var” demiştir. “İrtibat Komitesi” Henüz Kurulamadı: Sosyalistler Tedbirli”, *Milliyet*, 26.6.1986, s. 8

⁴⁵ Sosyalist Parti kurma teşebbüsü ile ilgili yapılan tartışmaları basından izlemek için bkz. “Birleşik Sosyalist Parti’ye Doğru: Sosyalistler Birleşiyor”, *Milliyet*, 23.6.1986, s. 11; “İkinci Toplantıda Bir Komisyon Oluşturuldu: Sosyalist Partiye Adım Adım”, *Milliyet*, 15.12.1986, s. 8, “Sosyalistler 14. Partiyi Kurmaya Hazırlanıyor”, *Milliyet*, 14.12.1986, s. 11; Mevcut Partiler Dışında Arayışlar Hızlandı: Sağda, Solda Doğum Sancısı, *Milliyet*, 17.3.1986, s. 8. Yalçın Küçük ile yapılan polemik için ise bkz. *Kara*, Sayı: 7, Nisan 1987, s. 22-24

⁴⁶ “Sosyalist Parti Tartışmaları Üzerine”, *Kara*, Sayı:1, Ekim 1986, s. 5

Sola yöneltilen eleştirilerin sadece sosyalist parti ve isimler üzerinden olmadığını da vurgulamak gerekir. *Kara* ve *Efendisiz*’de dile getirilen eleştirilerin önemli bir bölümü doğrudan solun örgütlenmesine ilişkindir. *Kara*’da yatay ilişkilere dayalı bir örgütlenmeyi savunan anarşistler, solun Leninist örgüt modeline bağlılığını sık sık eleştiri konusu yapmışlardır. *Efendisiz*’de de benzer tartışmalar görülür. Özellikle devrimci mücadelede örgütlenmenin kadro ve kitle ayrımı üzerine tesis edilmesinin esnekliği ve saldırılara karşı reaksiyon verme kapasitesini düşürdüğü üzerine yapılan analizler 12 Eylül muhasebesini de içinde barındırır.⁴⁷

Anarşistlerin sol örgütlenme modelini ve sendikaları eleştirmesi, onların topyekûn örgütlenmeye karşı oldukları anlamına gelmez. “Kara Bildirge”de zaten *Kara* yazarlarının toplumsal mücadelenin örgütlülüğünü reddeden bir anlayışa sahip olmadıkları net bir şekilde ifade edilmiştir. Pekiyi öyleyse anarşistler nasıl bir toplumsal örgütlenme modelini savunmaktadır? Öncelikle ele aldığımız dergilerdeki anarşist yazarların önemli bir kısmının toplumsal örgütlenmeyi bir “mekanizma” olarak değil de bireyler ve gruplar arasında “iletişim olanaklılığı alanı” olarak gördüklerini belirtmek gerekir. *Kara*’da doğrudan örgütlenme modellerine dair bir öneri yoktur; bu durum da çokça eleştirilmiştir.⁴⁸ Ancak *Efendisiz* mevcut eleştirileri de dikkate alarak örgütlenme konusuna daha ilk sayısında yer vermiştir. Bu çerçevede “efendisiz bir toplumsal örgütlenme” nasıl olmalı sorusuna ilkeler üzerinden verilebilecek en açık cevaplar Osman Konur’un “Toplumsal Örgütlenme Sorunu” başlıklı yazısında yer almıştır. Yazar olağanüstü haller dışında –örneğin faşist bir rejim- herhangi bir devrimci toplumsal örgütlenmenin gizli olmaması gerektiğini, toplumsallık ile gizliliğin birbiriyle çeliştiğini ifade eder. Konur’a göre “efendisiz toplumsal örgütlenmeler” otonom ve yerel olmalı; kendi içlerinde de doğrudan demokrasiyi ve adem-i merkeziyetçi bir modeli benimsemelidir. Toplumsal örgütlenme ilkeleri çerçevesinde önemli bir konu ise “iktidar hedefine” dair tutumdur. Tahmin edilebileceği gibi temel vurgu, baskıyı yeniden kurmayı içinde barındıran iktidarı ele geçirme hedefine uzak durmak üzerinedir ancak bununla da yetinilmez:

Bu toplumsal örgütler iktidarı ele geçirmeye çalışmaları gibi iktidarı ele geçirmeye çalışan siyasi parti, grup ya da kişilere kapalı olmalı onları saflarında barındırmamalıdır. Unutulmamalıdır ki toplumsal iktidarı ele geçirme ve insanlara o yolla “çeki düzen” verme mantığı tahakkümün mantığıdır ve içinde yaşadığımız toplumda her yere bulaşmıştır.⁴⁹

Efendisiz’de bir toplumsal örgütlenmenin “maddi çıkarlar birliği”ne dayanmaması gerektiği, zorunlu haller dışında ücretli görevliler bulundurmaması, zorunlu bağış ve aidat toplamaması gibi daha “mekanik” meseleler de bu doğrultuda değerlendirilmiştir. Neticede yukarıda sayılan özellikleri içeren bir örgütlenme tarzının mümkün olduğuna dair umutlu bir projeksiyon söz konusudur. Burada asıl amaç var olan dernek ve sendikaları tümünden yok saymak değil aksine onların potansiyellerini değerlendirerek ve doğrudan demokrasi

⁴⁷ Kemal Demir, “Feminizm?”, *Kara*, Sayı: 10, Ağustos-Eylül 1987, s. 5.

⁴⁸ Ece Baykal, *a.g.m.*, s. 5.

⁴⁹ Osman Konur, “Toplumsal Örgütlenme Sorunu”, *Efendisiz*, Sayı: 1, Kasım, 1988, s. 11.

anlayışının yerleştirilmesi için mücadele ederek toplumsal sorunlar karşısında “toplumsal birlik” yaratılmasıdır.⁵⁰

Kara ve *Efendisiz*’deki Türkiye soluna ilişkin eleştirilerin ve polemik yazılarının⁵¹ Troçkistler dahil farklı sol çevrelerce tepkiyle karşılandığını tahmin etmek güç değil. Öyle ki aynı dönemde anarşist hareketi “küçük burjuva ideolojik sapmasının adresi” olarak tanımlayan sol çevreler mevcuttur. *Kara*’yı yayınlayan ekipten olan Ali Kürek bahsi geçen tepkilerin bazı mahallelerde fiili saldırılara kadar vardığını söylüyor.⁵² *Kara* dergisi sol karşıtı olduklarına dair eleştirilere *Kara Bildirge*’de “yanlış anlamalar” başlıklarının altında yer vermiştir. *Bildirge*’de *Kara*’nın anti-komünist politik çizgi tutturma gibi bir meselesi olmadığını altı çizilir. Otoriteye ve hiyerarşiye karşı çıkan bir hareket olarak *Kara*’nın komünizm eleştirileri daha çok otorite ve örgütlenme başlıklarında yoğunlaşmıştır.

“Bilimcilik” Eleştirisi ve Anti-Entelektüalizm

Kara ve *Efendisiz*’in sayfalarında çok net biçimde gözlemlenebilecek konuların başında modernizm ve “bilimcilik” eleştirisi gelir; entelektüellere (bilhassa sol entelijansiyaya) yönelik ithamlar da çoğu zaman bu eleştirilere eklenir. Tüm sosyal problemleri determinist bir ilerleme anlayışı ve pozitivist bir bakış açısıyla kavrama konusundaki ısrarın tahakkümcü yanına işaret eden “liberter” yazarlar, aslında erken dönem post-modern denilebilecek bir eleştirel noktaya yaklaşırlar. Bilimin mitleştirildiği ve içeriği bilime dayandırılanların mutlak anlamda “geçerli” ve “imtiyazlı” kılındığı iddiasını gündeme taşıyan anarşistler, insan yaşamını tek boyutlu mekanik süreçlere tabi kılan bir tahakküm biçiminden şikâyet ederler.⁵³

Anarşistler bilimi “bahane ederek” ya da kullanarak entelektüel iktidar kurma ve yeni tahakküm çeşitleri icat etme teşebbüslerine karşı ise çok öfkeli dirler. Aydınlar “liberterler” tarafından modern çağda “ayrıcılık” bir unvana sahiplermişçesine hareket eden ve iktidarı yeniden üreten aktörler olarak tanımlanırlar. Hal böyleyken “aydınlar olmazsa olmaz” inancı hem “aydın” sıfatını olağanlaştırmakta hem de aydınların topluma yol gösterme iddialarını normalleştirmektedir. Açık bir tanıımı yapılamamasına rağmen aydınların rolü hemen hemen tüm farklı politik yaklaşımlarda olumlanmaktadır. Bu ortak paydaya göre aydın olmak bir “erdemdir”; aydının sınıfsal ve tarihsel sorumlulukları ve görevleri vardır. Öyle ki aydınlar organik olarak bağlı bulundukları sınıfı temsil etmek, ideolojisini yaymaya ve hareketlendirmeye çalışmak, “bilinç ticareti” yanı sıra, tarihi yapmak gibi misyonlarla görevlendirilirler. Aydın olmak aynı zamanda bir meslektir de. Yaşam tarzları, mekânları, zevkleri ve dilleri farklıdır. Var olan yapı onlara adeta “ayrıcılıklar” tanımıştır. “Bilen” olmaları ve “bilinçlendirme” görevini üstlenmeleri; kitlesel ve örgütlü mücadeleyi düzenleyen ve liderlik eden konumunda yer almaları nedeniyle aydınlar iktidar ilişkilerinden ve tutkusundan bağımsız değildir. Bir başka deyişle aydın

⁵⁰ Osman Konur, “Toplumsal Örgütlenme Sorunu”, *Efendisiz*, Sayı: 1, Kasım, 1988, s. 13.

⁵¹ Örneğin Suat Alaca, “‘Sınıf Bilinci’?”, *Efendisiz*, Sayı: 1, Kasım, 1988

⁵² Barış Soydan, *a.g.e.*, s. 104.

⁵³ Hülki Çelebi, “Bilimin Efsaneleşmesi”, *Efendisiz*, Sayı: 4, Mayıs 1989, s.3.

olmak bizatihi; okuyup yazabilmek, öğrenmek, düşünmek ve bilmek ile sınırlı görülemez. “Liberteler” için eleştirinin odağı, aydın kimliğiyle hareket edenlerin bu faaliyetleri, insanların üzerinde hâkimiyet kurabilme araçları olarak algılamaları ve uygulamalarıdır. Her ne kadar “farklı olanı” savunsalar ya da örgütlemeye çalışsalar da aydınlar da tüm diğer kimlikler gibi müesses yapının unsurudurlar.⁵⁴ “Liberteler” bahsettiğimiz eleştirileri spesifik olarak sol entelijansiyaya da yöneltirler. Proletaryaya “bilinç götürme” iddiasındaki entelektüellerin otoritenin birer temsilcisi olduğuna dair iddia tam da burada dillendirilir.⁵⁵ İlginç olan entelektüel kaygıları azımsanmayacak kadar net olan “liberter” yazarların kendilerinin de rahatlıkla içine sokulabileceği bir kategoriye böylesine hedef tahtasına koymasındır. “Mutlak hakikat”ı temel alan toplum mühendisliği projelerine karşı eleştirel tutum takınmaları⁵⁶ onların kendilerini başka bir bağlamda değerlendirmelerinde etkili olan muhtemel sebeplerden biri olabilir.

Yukarıda anarşistlerin sola yönelttikleri eleştirilerden bahsetmiştik. “Bilimsel sosyalizm”/“Marksist bilimselcilik” kavramı bu çerçevede de sıkça sorgulanmıştır.⁵⁷ Bilimsel sosyalizm iddiasının tahakkümü içinde barındıran bir yanı olduğu belki de Türkiye’de ilk kez bu denli yüksek sesle anarşistlerce ifade edilmiştir. “Bilimselcilik” ve “aydın” eleştirileri ile beraber aynı potada ele alınan bir başka başlık ise teknolojidir. Teknoloji üzerine bilhassa 1960’lardan itibaren eleştirel bir literatürün Batı dünyasında oluştuğunu biliyoruz. Türkiye’de benzeri tartışmalar ise 1980 sonrasına denk düşmüştür. *Kara*’da rasyonellik tutkusunun hegemonya tesisinde nasıl bir rol oynadığını açıklamak üzere kaleme alınan satırlarda ciddi bir biçimde teknolojinin sorunsallaştırıldığına hatta kimi zaman püriten bir teknoloji karşıtlığına savrulduğuna tanık oluruz. Yaşamın “rasyonelleşmesi”nin hegemonyanın kurumsallaşması ile eş zamanlı geliştiğine dair kabul bu çerçevede etkilidir. “Teknoloji”, “söylemler dizgesi” gibi bir iktidar biçimlenişidir. Hem kapitalist hem de sosyalist rejimler bilimsel ve teknolojik gelişimi vaat ederek kendilerine politik meşru-

⁵⁴ Güler Tozan, “Kutsal Bir Kavram: Aydın”, *Kara*, Kasım 1986, Sayı: 2, s. 22.

⁵⁵ Sol entelijansiyaya eleştirileri “Putları Kırılım” üzerinden okumak mümkündür. Buna göre insanın iki temel vazgeçilmez dürtüsü vardır: yemek ve özgürlük. Dünyanın her yerinde işçi hareketlerinin bastırıldığını, işçilerin belirli örgütler tarafından, araçsallaştırıldıklarını ya pasifize edildiklerini -“kültüre” ve de “eğitime” ihtiyaçları olduğu için bir lider grubu tarafından yönlendirilmeye çalışıldığından bahsedilmiştir. “Çobanlık yapmaya heveslileri” olarak tabir ettikleri aydın grubunun işçiler hiçbir zaman kendilerini kurtaracak kadar olgunlaşamadıkları anlayışından hareket ettiklerini eleştirir. İşçiler için; “en büyük şeytan,” kendini zengin ederken işçiyi sömüren sermaye değildir. En büyük şeytan insanı çıplak ve savunmasız bırakan otoritedir”. Aydınlar da otoritenin temsilcileridir, zira aydınlar bir zamanların ulema táfesi gibi aristokrat bir imtiyaz peşindedir. Bkz. “Putları Kırılım”, *Kara*, Sayı: 2, Kasım 1986, s. 4-5

⁵⁶ “Liberteler” Türkiye’deki tüm ideolojik perspektiflerin mutlak bir hakikatin varlığı üzerinden hareket ettiklerini ve bu yüzden de toplum mühendisliği projelerinden ve devleti temel alan dönüşümlerden kendilerini kurtaramadıklarını ileri sürerler. Bu çerçevede İslamcılar, sosyalistler ya da Türkçüler arasında belirgin bir fark yoktur. Her ideolojik yaklaşımın bir “cennet” ve “cehennem” tahayyülü vardır. Bkz. “Toplum Değiştiricileri ve Yaratım”, *Kara*, Sayı: 1, Ekim 1986, s. 5.

⁵⁷ Bu çerçevede başta Engels “Doğa’nın Diyalektiği” üzerinden eleştirilir. Sonrasında Marks, Engels ve Lenin’in bilim konusunda birbirinden çok farklı düşünmedikleri iddia edilir. Marks’ın “tek bilim” düşüncesi ise Marksist bilimselcilik eleştirileri içinde yer alır. Bkz. Halki Çelebi, *a.g.m.*, s. 5.

iyet zemini yaratırlar. Anarşistlere göre siyasal rejimlerin bu vaadi, siyasal iktidarların teknolojiyi kullanarak kontrol ağları kurduğu gerçeğini gizlememelidir. Bir başka deyişle doğanın ve insanın kontrolü “*bizzat teknolojik olarak genişleyerek yeniden üretilmektedir*”⁵⁸

Ele aldığımız anarşist dergilerde “bilimci” tavrın eleştirildiği noktalar; sosyalizm, bilim ve teknoloji başlıklarından ibaret değildir. Eşcinsellik ya da ekoloji gibi temalar işlenirken de egemen “bilimci” tavır yerden yere vurulmuştur. Eril kültürel kodların ve ataerkil düşüncenin egemen olduğu Türkiye’de, toplumsal muhalefetin yükseldiği 1960’lı ve 1970’li yıllarda dahi eşcinsellik, üzerine konuşulan bir mesele değildir. Türkiye sağı da solu da aynı erkek egemen siyasal kültürü paylaştığından benzer cinsiyetçi önyargıları tekrar ededurur. Genellikle ya eşcinseller yok gibi davranılır ya da eşcinsellik “bilimci” bir edayla “sapkınlık” ya da “hastalık” olarak nitelendirilir. Bu genel tabloya itiraz eden de pek yoktur. *Kara*’nın muhalif söylemin bu körlüğünden farklı bir yere denk düştüğü ise aşikârdır. Örneğin Tayfun Gönül dergide Türkiye’deki bazı psikiyatrların eşcinselliği bir hastalık olarak değerlendiren yorumlarına doğrudan ve cesaretle itiraz edebilmiştir. Bu itirazı da bilimcilik eleştirisi üzerine bina etmiştir. Gönül’e göre “hakikat” olarak sunulan şeyler “soyutlama yapmayı meslek edinmiş zevatın” o zamana ve mekâna özgü oydasmaından başka bir şey değildir ve bilimsel devrim de bilim insanlarının kendinden öncekilerinin paradigmasını yıkmasından ibarettir. Yazar Türkiye’de eşcinsellik konusunda söz söyleyen psikiyatrların evrensel anlamda eşcinselliğin bir hastalık olmadığını kabul eden ancak sonuçları itibarı ile psikiyatrinin alanına giren bir konuyu anormallik olarak değerlendirmelerine karşı çıkmıştır. Bu konudaki eleştirilerini “bilimsel sosyalizm” adına konuşanlara da yöneltir. “Yoz burjuva ahlâkı” kapsamında eşcinselliğin de ima edildiğini, eşcinsellerin sol örgütlerden dışlandığını iddia eder. Pekiyi “liberterler”in bakış açısından eşcinsellik nasıl değerlendirilir. Gönül, yazısında buna cevabı şöyle vermiştir.

*Liberterlere gelince, liberterler eşcinselliği sadece bir hastalık olarak görmemekle kalmazlar. Eşcinseller üzerindeki toplum baskısını da lanetlerler. Toplum ve zaman zaman da devlet baskısına gerekçe hazırlamaktan başka bir işlevi olmayan bilimin ve psikiyatrinin ikiye bölünmüşlüğüni teşhir ederler. Özgürlükçü etik açısından eşcinsellik heteroseksüellikle eşdeğer cinsel bir seçimdir ve tamamen bireylere ilişkin bir konudur. Liberter devrim gerçekleştiğinde kuşkusuz eşcinseller de var olacak ve özgürce açıkça sevişebileceklerdir.*⁵⁹

İncelediğimiz erken dönem “liberter” dergilerde modernizm ve bilimcilik eleştirilerine bağlı olarak sadece eşcinsellik değil; ekoloji tartışmaları ve feminizme de yer verildiğini vurgulamak gerekir.⁶⁰ Tüm dünyada 1968’den beri anarşist hareket ve düşünce; ekoloji, barış hareketi ve feminist siyaset ile çok yakından temas halindedir. Zira hem feminist

⁵⁸ Bkz. “Teknolojik Romantizmin Ölümü”, *Kara*, Sayı: 1, Ekim 1986, s. 24.

⁵⁹ Tayfun Gönül, “Eşcinsellik Hastalık Değildir”, *Kara*, Sayı: 10, Ağustos, Eylül 1987, s. 30-31.

⁶⁰ Bu çerçevede çok sayıda makale ve kitap bölümü Türkçeye çevrilerek *Kara* ve *Efendisiz* dergilerinde yayımlanmıştır. Örneğin feminizm tartışmalarında anarko-feminist Rosella di Leo’dan çevrilere yer verilmiştir. Bkz. Rosella di Leo, “Erkek Tahakkümünün Kökenleri Üzerine”, *Efendisiz*, Sayı: 4, Mayıs 1989, s. 9-13.

hem çevreci hem de anti-militarist hareketler çok temelde otorite ve sistem karşıtı hareketlerdir. Türkiye’deki “liberterler” var olan bu gerçeğin farkındadırlar ve hızla yeni toplumsal hareketlerle düşünsel bağları kuvvetlendirme eğilimindedirler. Bu nedenle *Kara*’nın ve *Efendisiz*’in sayfaları arasında tüm bu muhalif hareketlere dair değerlendirmelere rastlamak mümkündür. Hatta anti-militarizmin Türkiye’deki macerası anarşistler içinde doğmuştur.⁶¹ Ayrıca anarşistler ekolojist eylemlere de katılmış⁶²; Türkiye’de 1980 sonrasında ivme kazanan yeni dalga feminist harekete destek vermiştir.⁶³ Ancak şunu not etmekte fayda var. Anarşistler, ekolojistler, feministler vb. hareketlerin otoritenin sadece özgül bir biçimine karşı çıktıklarını kendilerinin ise tümünden otoriteye cephe aldıklarını vurgulamaktan kaçınmamışlardır. Bu nedenle yakın temasın tümünden aynı çatı altında toplanmak anlamına gelmediğini belirtmişlerdir.

Anarşistlerin feministlere verdiği destek sosyalist hareketlere çevirdikleri eleştiri okları için de bir vesile işlevi görmüştür. Öyle ki sosyalist hareket içinde kadınlara söz hakkı tanınmadığı eleştirisi “liberterler” tarafından da yinelenmiştir. Radikal feminizm ile liberter hareket arasındaki ortak paydaların ise altı çizilmiştir. Tıpkı eşcinsellik konusunda olduğu gibi “kadınların kurtuluşu” tartışmalarında da anarşistlerin bir projesi olup olmadığına dair soruların yöneltilme ihtimaline karşılık cevap *Kara*’nın sayfalarında sanki önceden verilmiştir. Buna göre “liberterlik” kadınları kurtarabilir mi sorusu temelde yanlış bir sorudur zira :

“Liberter hareketin” kimseyi kurtarmak için bir programı yoktur. “Liberter hareket” kurtulma yolunda olan bireylerin katılımıyla oluşur. Tüzel bir kişilik değil özel kişiliklerin matematiksel olmayan toplamıdır. Sorunun ikinci kısmı da yanlıştır. “Kadınlar kurtulabilir mi?” Kanımca kadınlar “kadın” oldukları sürece kurtulamaz. Aynı erkeklerin “erkek” olarak kurtulamayacakları gibi. Sorun dayatılan “kadın” olma konumunu reddetmektedir. Başka kadınlarla birlikte erkek egemen topluma karşı mücadele etmek başka bir şeydir; “kadın” olmak başka.⁶⁴

⁶¹ Kara’da çok sayıda anti-militarist kaygıları dışarı vuran çizimlere ve illüstrasyonlara rastlamak mümkündür. Örneğin bkz. **Kara**, Sayı: 2, Kasım 1986, s. 30, 31; **Kara**, Sayı: 3, Aralık 1986, s. 4, 5; “Askerlikten Yırtmanın Yolu?”, **Kara**, Sayı: 6, Mart 1987, s. 8.

⁶² Örneğin Dalyan İztuzu’nda Caretta Caretta kaplumbağalarının yumurtlama alanına otel yapılma teşebbüsüne karşı organize edilen eylemde anarşistler ön plandadır.

⁶³ 12 Eylül askeri darbesi sonrasında kadınların kadın oldukları için karşılaştıkları sorunları dile getiren feminist hareket kentli, okuryazar kadınların öncülüğünde ve genç kadınların katılımıyla kısa zamanda büyümüştür. 1983 yılında hatalık yayınlanan *Somut* dergisinde “feminist” bir sayfa hazırlama çabaları ile görünür olan hareket 1987’de *Feminist* adını taşıyan bir derginin yayın hayatına başlamasıyla ivme kazanmıştır. Aynı yıl dayağa karşı kampanya’nın düzenlendiğini ve bu amaçla büyük bir mitingin tertiplendiğini hatırlatalım. Mezkûr miting 12 Eylül sonrasının ilk büyük kitlesel eylemlerinden biri olarak tarihe geçmiştir. 1980’lerde kadın hareketi hakkında bkz. Yeşim Arat, “1980’ler Türkiye’sinde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizm’in Radikal Uzantısı”, **Toplum ve Bilim**, sayı: 53, 1991, s. 7-19.

⁶⁴ Bu konuda bkz. Kemal Demir, “Feminizm?”, **Kara**, Sayı: 10, Ağustos-Eylül 1987, s. 14.

Güncel Meselelere “Farklı” Bakış

Kara ve *Efendisiz*’de güncel konuların çok yakından izlenip yorumlandığını söylemek mümkün değildir. Ne siyasi krizler ne de ekonomik problemler derginin sayfalarında doğrudan yer bulmuştur. Emek hareketine dair ise çok az sayıda yazı yayınlanmıştır.⁶⁵ Dergi yazarları daha çok tahakküm ve zor ile ilişkilendirilebilecek meseleler ile muhalif söylemin öne çıkardığı başlıklar ve sol eleştirilerine zemin sağlayacak konularda tepki vermiştir.⁶⁶ Bunların ötesinde yükselişe geçen İslamcı hareket ve Diyanet İşleri Başkanlığı⁶⁷ gibi o günlerde yeniden tartışmaya konu olan kurumlar da zaman zaman güncel meseleler içinde kendine yer bulmuştur. ‘Güncel’i tartışan az sayıdaki metnin önemli bir kısmına tarihsel bir analiz yapma çabasının ve karşılaştırmalı bir perspektifin hakim olduğunu belirtebiliriz.

12 Eylül darbesini izleyen günlerde -konjonktürün de zorlamasıyla- sol ve milliyetçi çevreler etkinliğini ve popülerliğini kısmen yitirirken, İslamcı siyaset Türkiye’de güç kazanmaya başlamıştır. Hapishanedeki ülkücülerin bir bölümü, devlet tarafından kendilerine ihanet edildiğini düşündüğünden “sistem” eleştirisine ve İslamcılığa yönelmişlerdir.⁶⁸ Darbe yıllarını izleyen zaman diliminde bir yandan Türk-İslam sentezi devletin ideolojisi haline gelirken diğer yandan “ceberut devlet”e karşı “sivil toplum”u güçlendirme hedefine uygun olarak kimi sosyalistler ve liberaller de İslamcı entelijansiya ile irtibat kurmaya başlamıştır.⁶⁹ *Kara*’daki genel tavrın, siyasal İslam’a ve onunla böylesine bir “diyalog kurma” faaliyetine şüpheyile yaklaşan bir eğilim tarafından biçimlendiği söylenebilir. Dünyadaki ve memleketteki güncel tartışmalara paralel olarak Türkiye’deki İslamcı siyasete dair *Kara*’da yayınlanmış ve birbirini takip eden yazılar mevcuttur. Sol muhalefetin darbecilerin şiddeti ile bastırılması sonrasında İslamcı siyasetin “muhalif” bir hareket

⁶⁵ Az sayıdaki örnekler arasında en çarpıcısı grevdeki NETAŞ işçileri ile yapılan mülakatlardır. Ufuk Gür ve Can Burak imzalı mülakatta söyleşi yapılan işçilerin ismine yer verilmemiştir. Yazıda öne çıkarılan ise sendikaların hiyerarşik yapısına karşı grevdeki işçilerin her birinin “temsilci” haline dönüşmesidir. Bkz. *Kara*, Sayı: 5, Şubat 1987, s. 14-16

⁶⁶ Avrupa Ekonomik Topluluğu’na (AET) katılma tartışmaları bu minvaldeki örneklerden biridir. AET gibi bir konu normal şartlarda Efendisiz sayfalarında yer almaz. Ancak mesele Türkiye’deki bazı sosyalistlerin AET’ye katılımın özgürlükleri arttıracığı savına eleştiri yöneltmek olduğunda durum değişir. Örneğin bkz. Melih Tezgör, “AET ve Özgürleşme”, *Efendisiz*, Sayı: 2, Aralık 1988, s. 12, 13.

⁶⁷ Diyanet İşleri Başkanlığına devletin dini kontrol etmesi çerçevesinde getirilen eleştiri çok önemlidir. Siyasal İslam’a muhalif olunmasına rağmen, Rabıta’nın bazı imamlara maaş verdiği bilgisi üzerine ayağa kalkan Kemalistlere ve solculara yanıt verilmesi ilkesel bir duruşu örneklendirir. Bkz. Cihad Islak, “Doğru Olan Rabıta Yanlış Olan Diyanet İşleri Başkanlığı”, *Kara*, Sayı: 11, Ekim 1987, s. 24, 25.

⁶⁸ Kemal Can, “Ülkücü Hareketin İdeolojisi”, *Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Cilt: 4, İletişim, İstanbul, 2002, s. 678.

⁶⁹ Murat Belge *Yeni Gündem*’de irtica teriminin resmi ideolojinin bir ürünü olduğunu yazar; aynı dönemde İslamcılarının bir kısmı ise “Kanlı Pazar”ın özeleştirisini verir. TCK’nın 141, 142 ve 163. Maddelerinin kaldırılması konusunda da bir fikir birliğine varılır. Yine Kemalizm eleştirisi bağlamında sivil toplum ve diyalog çerçevesinde Murat Belge ve Abdurrahman Dilipak beraber paneller düzenlerler.

olarak gençler arasında yaygınlaştığı ilk göze çarpan tespitler arasındadır. İran İslam Devrimi’nin Türkiye’deki İslamcı akımlara cesaret veren yanı da es geçilmemiştir.⁷⁰ Fakat bu Türkiye ile İran’ın aynı kefedeki değerlendirildiği yanılgısına bizi düşürmemelidir. Zira İran’daki Şii gelenek ile bu topraklarda devletten özerk olmayan dini kurumlar ve cemaatler arasındaki farkın altı çizilmiştir.⁷¹ Yine de siyasal İslamcılıktan çekinilmektedir⁷² ve hatta en az onun kadar İslami motifleri belirgin Türk tipi bir faşizminden de kaygı duyulduğu alenen ortadadır:

*İslamcı harekette her ne kadar tek otorite Allah’tır düsturu yaygınsa da “başbuğ”un adının “mehdi”, “imam” hatta belki de “halife” olması, faşistlerin dünyevi tek lider sorununu çözebilecek niteliktedir... Şüphesiz gelişen İslami hareket kendi dinamiği içinden benzeri bir totaliter birliği çıkarabilecek kadroları kendisi de yaratabilir. Ama unutulmamalıdır ki Türkiye’de faşizmin belirli bir örgütlülüğü ve gücü, siyasi birliği hala vardır ve önünde yaygınlaşabilmek için oynayabileceği tek atı kalmıştır.*⁷³

Türkiye 1980’lerde sadece İslamcı siyasetin yükselişi ile yüz yüze kalmaz aynı zamanda devlet eliyle yürütülen baskı politikaları da devam etmektedir. Öyle ki 1980’lerin Türkiye’si cezaevlerindeki işkence⁷⁴ ve kötü muamele gerçeği ile bir kez daha karşılaşmıştır. Cezaevleri sadece hürriyetlerin kısıtlandığı bir yer olmanın ötesine geçmiş; tutuklu ve yükümlülerin ağır baskılar gördüğü mekânlara dönüşmüştür. Bir de mahkûmlara tek tip elbise giydirme ve sevk zinciri uygulamalarına teşebbüs edilince işler çığırından çıkmıştır. Hal böyleyken cezaevlerinde peşi sıra direniş ve eylemler baş göstermiş ve ülkenin birçok şehrindeki cezaevlerine bu direniş mücadelesi yansımıştır. Örneğin 1987 Ağustos’unda İstanbul Sağmalcılar, Bursa, Çanakkale, Eskişehir, Antep ve Erzincan’daki hapishanelerde tutuklular cezaevlerinde asgari insan yaşamı için gerekli şartların sağlanmadığını belirterek açlık grevindedir. Sağmalcılar cezaevi önünde, eyleme destek vermek için gelen tutuklu ailelerine de polis çok sert biçimde müdahale etmiştir. Adalet Bakanlığı ise bu süreçte cezaevlerinde herhangi bir sorun olmadığını savunmuş ve kamuoyunu ikna etmek için basın kuruluşlarını adeta propaganda platformu olarak kullanmıştır.⁷⁵ Takvimler 1987’nin 1 Eylül’ünü gösterdiğinde dünya barış gününde cezaevlerindeki hak ihlallerine karşı meclise dilekçe vermek üzere yürüyen tutuklu yakınlarına polis saldırmış

⁷⁰ İran İslam Devrimi’nin Türkiye’deki İslamcı siyaset üzerindeki çok boyutlu etkileri ve devrimin nasıl tartışıldığı hakkında bkz. Nuray Mert, “Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış”, **Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Cilt: 6, İletişim, İstanbul, 2004, s. 414, 415.

⁷¹ Osman Konur, “İslamcıların Kutsal Cehennemi”, **Kara**, Sayı: 3, Aralık 1986, s. 10, 11

⁷² Cihad Islak, **a.g.e.**, s. 24, 25.

⁷³ Osman Konur, “Türk Faşizmi Üzerine Bazı Düşünceler”, **Kara**, Sayı: 4, Ocak 1987, s.13. Konur, bu konudaki yazılarına *Efendisiz*’de de devam edecektir. Örneğin bkz. Osman Konur, “İslamcı Faşizmin Önlenebilir Yükselişi”, **Efendisiz**, Sayı: 4, Mayıs 1989, s. 2, 3

⁷⁴ *Kara*’da işkenceyi çok daha geniş bir çerçevede tartışan bir yazı için bkz. Osman Konur, 1986a: 6

⁷⁵ Örneğin 1987 yazında Adalet Bakanlığı ile Basın Yayın Genel Müdürlüğü ortaklaşa düzenledikleri bir propaganda etkinliğiyle gazetecileri cezaevlerinde dolaştırmıştır. Bu esnada cezaevlerinde “fiziki işkence yok” ifadeleri gazete sayfalarına taşınmıştır. Örneğin bkz. **Milliyet**, 19.08.1987, s. 3.

ve Didar Şensoy hayatını kaybetmiştir. İnsan hakları aktivisti Didar Şensoy'un ölümünün sadece tutuklu yakınları arasında değil, muhalif politik aktörlerin tümünde büyük bir üzüntü ve öfke yarattığını ifade etmeliyiz.⁷⁶ Bu kadar vahim boyutlara ulaşan şiddet ve hak ihlalleri karşısında sol çevreler hapisane koşullarının iyileştirilmesini ve politik tutuklu konumundakilerin ilave haklardan (görüşme sürelerinin uzatılması, daktilo sağlanması vb.) yararlanması talebini yüksek sesle ifade etmiştir. Hatta bu amaca yönelik olarak imza kampanyaları da düzenlenmiştir.

Anarşist literatürün cezaevleri üzerine geniş bir külliyatı olduğu düşünüldüğünde *Kara* ve *Efendisiz*'in cezaevleri meselesine sayfalarında da yer vermemesi düşünülmaz elbette. Ancak cezaevleri ile tutuklu ve hükümlülerin hakları gibi muhalefeti ortak kesen bir konuda dahi anarşist çevreler ile sol gruplar arasında polemğin yaşanması başlı başına not edilmesi gereken bir meseledir. Açlık grevlerinin ve eylemlerin devam ettiği sırada *Kara* hemen "Dayanışma: Özgür Bir Yaşam İçin Boşalsın Zindanlar" başlığı ile özel sayı çıkarır. Tek tipleştirilmenin aileden okula izinin sürüldüğü satırlarla özgür bir dünyanın hapisaneler ortadan kalmadan gerçekleşmeyeceği ilan edilir. Yine *Kara*'da Osman Konur, "insanca bir hapisane"nin mümkün olmayacağını ileri sürdüğü yazısında düzenin mütemmim cüzü olarak hapisanelerin varlığının bizatihi otoriter bir düzeni işaret ettiğini savunur. Konur solun "politik tutuklu statüsü" üzerinden taleplerde bulunmasını eşitliğe aykırı bularak eleştirir ve sadece siyasi tutukluların değil tüm tutuklu ve hükümlülerin serbest bırakılmasını talep etmek gerektiğini iddia eder. Tahmin edilebileceği gibi bu çıkış o zamana dek hiç işitilmemiş bir açıklama olarak şok edicidir ve otoritenin "suçlu", "masum" kategorileştirmesini doğrudan eleştiri konusu yapar. Buradan hareketle bütün tutuklu ve hükümlülerle "kardeşleşme önerisi" gelir yazardan. Konur'un cümleleri ile "*politik ya da değil sorunumuz bütün tutuklu ve hükümlülerle, bütün kapatılmışlarla kardeşleşmek olmalıdır. Bugün henüz kardeş değilsek bile yönelişlerimiz bu kardeşleşmeyi baltalayıcı değil, onun doğrultusunda olmalıdır*"⁷⁷

Cezaevleri konusu *Efendisiz*'de de *Kara*'daki çizgiyi takip edecek bir şekilde işlenmiştir; bu çerçevede Oğuz Han imzalı "Cezaevlerine Karşı Toplumsal Dayanışma" adlı yazıda anarşist perspektiften cezaevlerine dair değerlendirmeler yapılmıştır. Oğuz Han'ın "içeridekilerin" "dışarıdakilerden" daha güçlü bir şekilde direndiğinin altını çizmesi aynı zamanda bir toplumsal muhalefet eleştirisini de içinde barındırır. Ama asıl çarpıcı tespiti hapisanelerin modern toplumda "doğal" karşılanması ve oradaki koşulların iyileştirilmesinin yeterli olacağı fikrinin yaygınlığına ilişkindir. Cezaevlerindeki direnişlerin desteklenmesi gerektiğini özellikle belirten Han, tam da anarşist perspektife uygun olarak insanlığın hapisanesizleştirilmesinin hedeflenmesi gerektiğini savunmuştur.⁷⁸

⁷⁶ Didar Şensoy'un cenaze töreni büyük bir protesto gösterisine dönüşmüştür. Yaşar Kemal'den Zülfü Livaneli ve Ertuğrul Kürkçü'ye kadar birçok isim cenaze törenine katılmıştır. Anarşist çevreler de törene katılanlar arasındadır ayrıca *Kara*'nın Ekim 1987 sayısında fotoğrafı eşliğinde Didar Şensoy anılmıştır.

⁷⁷ Osman Konur, "İnsanca Bir Hapisane?", *Kara*, Sayı: 11, Ekim 1987, s.19

⁷⁸ Oğuz Han şöyle der: "...Hapisaneleri "doğal" kurumlarmış gibi kabullenip onun evrimini, daha iyi şartlara kavuşturulmasını doğrudan talep etmek ancak onu zorunlu kılan kurumlar ve durumları da aynı mantık dizgesinde düşünmekten ileri gelen bir "yanılsamadır". İçinde tahakkümü ba-

Cezaevleri meselesindeki bu yaklaşım, devletin baskı araçlarına dair anarşistlerin diğer yorumlarıyla paralellik arz eder. Baskı araçları içinde en bilinen kolluk kuvvetleridir ve Türkiye’de 1980’lerin ikinci yarısında da polisin muhalif hareketlere karşı tavrı çok sert ve tahammülsüzdür. 1989 1 Mayıs’ında polis yine göstericilere saldırmış ve çok sayıda eylemcinin yaralanmasına neden olmuştur. Eylemcilere kurşun sıkan polis 18 yaşındaki bir işçiyi kafasından vurmuş; böylesine bir atmosferde 1 Mayıs’taki polis müdahalesine dair eleştirel yazılar dönemin politik mecralarında üst üste yayınlanmıştır. *Efendisiz*’in sayfalarında da yer bulan bu olay, genel tartışma zemininden çok daha başka bir düzlemde ele alınmıştır. Murat Özdeş imzalı “1 Mayıs ve Egemen Söylem” tam da bahsettiğimiz farklı düzlemi örnekler. Polisin sert müdahalesine karşı daha “insancıl” olduğu düşünülen alternatif müdahale biçimlerinin önerilmesini ve “iyi polis/kötü polis” gibi bir ayrım üzerinden sistemin yeniden üretilmesini tehlikeli bulan Özdeş, görevini yapan iyi polis imajına kıymet atfedilmesinin “hukukçu/devletçi” bir bakışın ürünü olduğunu iddia eder ve şöyle der:

Sistem içindeki yapıların ve kurumların sistem içi ideoloji ile eleştirilmesi, eleştirinin sistemin işleyiş tarzına yöneltilmesi sistemin eskisinden daha güçlü olarak kendini yeniden üretmesini sağlar. Her sistem içi eleştiri sistemin ideal bir biçim alması ya da mükemmele yaklaşması yolunda atılmış bir adımdır.⁷⁹

Benzer bir eleştiri de üniversiteler konusunda dillendirilir. Malum olduğu üzere 12 Eylül’ü takiben kurulan Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) toplumsal muhalefet tarafından tepkiyle karşılanmıştır. YÖK’ü protesto eden öğrenciler ve muhalefet güçleri, kurumun tektipleştirici ve baskıcı niteliğini ifşa etme çabasıdadır. “Liberterler” ise tıpkı cezaevi bahsinde olduğu gibi konuya daha makro bir perspektiften yaklaşır. Üniversitelerin diğer eğitim kurumlarına benzer olarak⁸⁰, zaten homojenleştiren, kalıba sokan ve

rındıran toplumsal bir sistemde nasıl onun varlığının sürdürülmesi için gerekli kolluk kuvvetleri, ceza yasaları vs. varsa hapishaneleri de olacaktır, işkence usulleri de geliştirilecektir. Şu olmasın bu olsun diye aralarında seçme yapılamaz. Biri hepsini zorunlu kılan işlevsel bir bütünlüktür bu. Hapishanelerin insancalaştırılması değil insanlığın hapishanesizleştirilmesi hedeflenmelidir.” Oğuz Han, “Cezaevlerine Karşı Toplumsal Dayanışma”, *Efendisiz*, Sayı: 2, Aralık, 1988, s. 5

⁷⁹ Murat Özdeş, “1 Mayıs ve Egemen Söylem”, *Efendisiz*, Sayı: 5, Haziran 1989, s. 8

⁸⁰ Eğitim konusu anarşizmin külliyatında ayrı bir yere sahiptir. Godwin’dan Stirner’e ve oradan Paul Goodman ve Ivan Illich gibi 20. yüzyılın anarşist yazarlarına uzanan bir spektrumda toplumsal denetim ve sosyalleşme bağlamında okulların ve eğitim sisteminin rolü sorunsallaştırılmıştır. Eğitim sistemi içinde eşitsizliklerin yeniden üretiminden okullarda resmi ideolojinin ve dinsel düşüncelerin dayatılmasına kadar bir dizi başlıkta eleştiriler formüle etmişlerdir. Bunun da ötesinde anarşistlerin müesses eğitim sistemine alternatif projeler geliştirdiklerini de not etmek gerekir. Ward’ın ifade ettiği gibi eğitim üzerine anarşist yaklaşımın ürettiği kuramsal bilgi ve pratik öneriler yaşamın birçok alanına dair ürettiklerinden çok daha etkili olmuştur. Bkz. Colin Ward, **Anarchism: A Very Short Introduction**, Oxford University Press, New York, 2004, s. 61. kulların tahakkümü normalleştiren ve iktidar ilişkilerini yeniden birer kurum olarak eleştirilmesine hem *Kara*’da hem de *Efendisiz*’de rastlanır. Bu konuya çocukluk temelinde bakan ve dönemine göre oldukça zihin açıcı tahlillerde bulunan Esin imzalı “Çocuk ve Özgürlük” başlıklı yazı ayrı bir önemi hak eder. Çocukları itaat etmeye sevk eden mekanizmaları inceleyen makalede okullarda öğretmenlerin tahakküm mekanizmasının somutlaşmış örneği olduğu ifade edilir. Yazar okulda yapılan tırnak ve

piyasaya eleman yetiştiren kurumlar olduğu üzerinde durulur. Akademia içindeki iktidar ilişkileri sorunsallaştırılır ve “bilgi-iktidar” odaklı baskı biçimleri tanımlanır.⁸¹ Öğrenci derneklerine çekince ile yaklaşan anarşistler, bunun nedeni olarak yine temsiliyet, merkeziyetçilik ve hiyerarşik örgütlenmeyi işaret ederler. Peki anarşistlerin bu bahisteki talepleri nasıl özetlenebilir? Böylesine bir sorunun cevabı Esin / Ayhan imzalı “Öğrenci Dernekleri – Başka Bir Seçenek” adlı yazı bizlere ipuçları sunabilir. Bu yazının son bölümünde talepler şu şekilde sıralanmış ve her bir talep gerekçelendirilmiştir:

ÖZGÜR ÖĞRENME HAKKI: Özgür öğrenmenin önündeki en büyük engel eğitim sisteminin ta kendisidir. Ne öğreneceğimize ve kimden nasıl öğreneceğimize karar vermemekteyiz. Öğrenci seçme ve yerleştirme sınavına hayır!

SINAVLARA HAYIR: Kişi öğrenme sürecini kendi denetlemelidir. Öğrenip öğrenmediğini, dolayısıyla standarda uyup uymadığını denetleyen bir üst otorite olmamalıdır.

Akademik kariyerler kalsın!

ÖZERK DEMOKRATİK ÜNİVERSİTE BİR YUTTURMACADIR: Eğitimin yerini gönüllü öğrenim almalı, öğretmen ve öğrenci birbirini seçmeli.

KIZ VE ERKEK ÖĞRENCİ YURLARI BİRLEŞSİN: Namus kalelerine ihtiyacımız yok.

*Öğrenci büroları dağıtılsın: kodlanmak istemiyoruz. Angaryalara ve kırtasiyeciliğe zaman ayıramayacak kadar yaşamı önemsiyoruz.*⁸²

Sonuç olarak şunu söylemek mümkün; ele aldığımız *Kara* ve *Efendisiz* dergilerinde -az yer verilse de- güncel meselelerin tartışıldığı ana aks tahakküm-otorite ve özgürlük gerilimine endekslidir. Sadece anarşist yazarların pratik çözümleri küçümseyen, partiküler talepleri dışlayan ve klasik örgütlü mücadeleyi eleştiren bir perspektifi bu bağlamda da sürdürmekte direndiklerini belirterek bu bahsi kapatalım.

Değerlendirme

1980’lerin ikinci yarısında oluşan anarşist yazın, politik olan’a ve özgürlük kavramına dair zihin açıcı okumaları literatüre katmış, etkisi küçümsenmeyecek bir hakikattir. Yalnız hem *Kara* hem de *Efendisiz* örneklerinde “liberterlerin” entelektüel enerjilerini sol ile hesaplaşma adına tükettikleri de bir başka gerçektir. Türkiye soluna dair genelleyici yorumlar ve polemik yazıları, kimi zaman devlet, sermaye ve otorite eleştirilerinin de önüne geçmiştir. Sol ile “hesaplaşma” tavrının, çoğu “liberter” yazar için şahsi bir mesele haline geldiği de açıktır. Aynı zamanda Türkiye’de anarşizmin “gecikmesinin” faturasının da sola kesildiği ileri sürülebilir. Ayrıca anarşistlerin sola yönelttikleri eleştirilerin çoğu zaman “toptancı” bir üslupla yapıldığını ve solun farklı akımlarını bir potada de-

mendil denetimi gibi rutin kontrollerin temizliği değil kurallara itaatini kontrolünü hedeflediğini not eder. Bkz. Esin, “Çocuk ve Özgürlük”, *Efendisiz*, Sayı: 6, Ekim 1989, s. 26. *Kara*’da yer alan bir eğitim sistemi eleştirisi için ise bkz. “Özgür Bir Eğitim için Özgür Bir Yaşam”, *Kara*, Sayı: 8, Mayıs 1987, s. 5.

⁸¹ Bkz. “Öğrenciler İçin Ayın Töreni”, *Kara*, Sayı: 4, Ocak 1987, s. 14, 15

⁸² Esin / Ayhan, “Öğrenci Dernekleri – Başka Bir Seçenek”, *Kara*, Sayı: 12, Kasım 1987, s. 31.

ğerlendirdiklerini iddia edebiliriz. Tüm bunlara rağmen Türkiye’deki anarşist hareketin düşünsel etkileri post-modern çağın getirdikleri ve feminizm gibi yükselişe geçen yeni dalga muhalif siyasetlerin analizleri ile birleşerek muhalif söylemin hem müktesebatını hem de örgütlenme özelliklerini değiştirmiştir. “Verili” olduğu varsayılan toplumsal kategorilerin ve bu kategorilerin neden olduğu hiyerarşik örüntülerin sorunsallaştırılmasında anarşistlerin büyük payı vardır. Yine temsiliyete dayalı mekanizmaların eleştirel okunması ve yerleşik siyasetin açmazlarının ifşasında anarşist argümanların olumlu etkisi söz konusudur. Yatay örgütlenme modeli, özyönetim ilkesi gibi birçok başlık anarşistlerin kazandırdığı zemin üzerinden popülerlik kazanmıştır. Türkiye’de anti-militarizmden LGBT ve ekoloji hareketine kadar birçok toplumsal hareket anarşistlerin açtığı yoldan ilerlemiş ve kurumsal siyasetin dayattığının ötesinde başka bir siyasetin olanağını göstermiştir.

1990’lardan özellikle de 1990’ların ikinci yarısından itibaren anarşizmle ilgili dergi⁸³ ve kitapların sayısında artış gözlemlenmiştir. Sadece *Kaos* gibi anarşist bir yayınevi değil diğer birçok başka yayınevi de anarşizmin farklı kollarını temsil eden eserleri Türkçeye kazandırmaktadır. Post-anarşist dergi *Siyahî* ise 2005’te yayın hayatına başlamıştır. İlâveten 2000’li yıllardan itibaren internet ortamında çok sayıda anarşist siteye ve blog’a rastlamak da mümkündür. Kimi “sol” çevreler ile anarşistler arasındaki siyasi gerilim ise 1990’lı yıllarda ve hatta 2000’lerde de devam etmiştir. Bugün Türkiye’deki anarşist hareket, muhalif söylemler skalasında halen çok görünür değil ancak birikimiyle yeni olanaklar sunma potansiyelini içinde taşıyor. Anarşizmin doğrudan olmasa da “anarşizan” perspektifin günümüzün yeni muhalif hareketlerine ilham verdiğini belirtmemiz şart.

KAYNAKLAR

- *Milliyet Gazetesi* Arşivi
- Arat, Yeşim; “1980’ler Türkiye’sinde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizm’in Radikal Uzantısı”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 53, 1991
- Arslaner, Ahmet; “İdeal Bir Birey Nasıl Olmalıdır?”, **Kara**, Sayı:12, Kasım 1987
- “Askerlikten Yırtmanın Yolu?”, **Kara**, Sayı: 6, Mart 1987
- Akalın, Nur; “Özgürlük Üzerine”, **Kara**, Sayı: 10, Ağustos, Eylül, 1987
- Alaca, Suat “”Sınıf Bilinci”?”, **Efendisiz**, Sayı: 1, Kasım, 1988
- Alaca, Suat “Yeni Bir Yayın Dönemine Girerken Düşünceler”, **Efendisiz**, Sayı: 6, Ekim, 1989
- Alkan, Ö. Mehmet; “II. Meşruiyet’te Anarşizm ve Osmanlı Aydını Üzerine” **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, No: 53, 4 Aralık, 1989

⁸³ Örneğin *Amargi* 1991-94 yılları arasında 13 sayı; *Apolitika* 1994-97 arası 7 sayı; *Ateş Hırsızı* ise 1992-99 döneminde toplam 10 sayı olarak yayınlanmıştır.

- Arslaner, Ahmet; “İdeal Bir Birey Nasıl Olmalıdır?”, **Kara**, Sayı: 12, Kasım 1987
- Baykal, Ece; “Türkiye’de Anarşist Yazının Gelişimi ve Siyahi Dergisi”, **Marmara İletişim Dergisi**, Sayı: 13, Temmuz, 2008
- Belge, Murat; **Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1989
- Benlisoy, Foti; “Anarşizm: Gönüllü Düzene Övgü”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler** (ed. H. Birsen Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007
- “Bilinmeyen Devrim: İspanya İç Savaşı”, **Kara**, Sayı: 1, Ekim 1986
- Bookchin, Murray; “Liberterlik ve Ekoloji”, **Kara**, Sayı: 2, Kasım 1986
- Can, Kemal; “Ülkücü Hareketin İdeolojisi”, **Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim, İstanbul, 2002
- Çelebi, Hulki; “Özgürlüğün Doğası”, **Efendisiz**, Sayı: 1, Kasım, 1988
- Çelebi, Hulki; “Sosyalizm, Demokrasi ve Sivil Toplum”, **Efendisiz**, Sayı: 3, Nisan 1989
- Çelebi, Hulki; “Bilimin Efsaneleşmesi”, **Efendisiz**, Sayı: 4, Mayıs 1989
- Demir, Kemal; “Stalinizm Var mı?”, **Kara**, Sayı: 1, Ekim, 1986
- Demir, Kemal; “Feminizm?”, **Kara**, Sayı: 10, Ağustos-Eylül 1987
- Demir, Kemal; “Tartışılmayacak mı?”, **Efendisiz**, Sayı: 1, Kasım, 1988
- Ertan, Hatice; “Anadolu’da Bir İsyan: Babai Ayaklanması”, **Kara**, Sayı: 6, Mart 1987
- Esin, “Çocuk ve Özgürlük”, **Efendisiz**, Sayı: 6, Ekim 1989,
- Esin / Ayhan, “Öğrenci Dernekleri – Başka Bir Seçenek”, **Kara**, Sayı: 12, Kasım 1987
- Gönül, Tayfun “Eşcinsellik Hastalık Değildir”, **Kara**, Sayı: 10, Ağustos, Eylül 1987
- Han, Oğuz; “Cezaevlerine Karşı Toplumsal Dayanışma”, **Efendisiz**, Sayı: 2, Aralık, 1988
- Islak, Cihad; “Doğru Olan Rabıta Yanlış Olan Diyanet İşleri Başkanlığı”, **Kara**, Sayı: 11, Ekim 1987
- “Kara Bildirge”, **Kara**, Sayı: 10, Ağustos-Eylül, 1987
- Konur, Osman; “İşkence Bir Konudur Sürer Gider”, **Kara**, Sayı: 2, Kasım 1986
- Konur, Osman; “İslamcıların Kutsal Cehennemi”, **Kara**, Sayı: 3, Aralık 1986
- Konur, Osman; “Türk Faşizmi Üzerine Bazı Düşünceler”, **Kara**, Sayı: 4, Ocak 1987
- Konur, Osman; “Doğrudan Demokrasi, Doğrudan Etkinlik”, **Kara**, Sayı: 5, Şubat 1987
- Konur, Osman; “İnsanca Bir Hapishane?”, **Kara**, Sayı: 11, Ekim 1987
- Konur, Osman; “Toplumsal Örgütlenme Sorunu”, **Efendisiz**, Sayı: 1, Kasım, 1988
- Konur, Osman; “İslamcı Faşizmin Önlenebilir Yükselişi”, **Efendisiz**, Sayı: 4, Mayıs

1989

- Mert, Nuray; “Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış”, **Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Cilt: 6, İletişim, İstanbul, 2004
- “Öğrenciler İçin Ayın Töreni”, **Kara**, Sayı: 4, Ocak 1987
- Özben, Ufuk; “Devlet Üzerine”, **Kara**, Sayı: 12, Kasım 1987
- Özdeş, Murat; “1 Mayıs ve Egemen Söylem”, **Efendisiz**, Sayı: 5, Haziran 1989
- “Özgür Bir Eğitim için Özgür Bir Yaşam”, **Kara**, Sayı: 8, Mayıs 1987
- “Putları Kırılım”, **Kara**, Sayı: 2, Kasım 1986
- “Sosyalist Parti Tartışmaları Üzerine”, **Kara**, Sayı:1, Ekim 1986
- Soydan, Barış; **Türkiye’de Anarşizm: Yüz Yıllık Gecikme**, İletişim, İstanbul, 2013
- “Tarihte Federalizm”, **Kara**, Ocak 1987
- “Teknolojik Romantizmin Ölümü”, **Kara**, Sayı: 1, Ekim 1986, s. 24
- Tezgör, Melih; “AET ve Özgürleşme”, **Efendisiz**, Sayı: 2, Aralık 1988, s. 12, 13.
- “Toplum Değiştiricileri ve Yaratım”, **Kara**, Sayı: 1, Ekim 1986
- Tozan, Güler; “Üç metre Özgürlük”, **Kara**, Sayı: 5, Şubat 1987
- Ülgen, İhsan; “‘Basın Özgürlüğü’ Sloganı Üzerine”, **Efendisiz**, Sayı: 1, Kasım 1988
- Walter, Nicholas; **About Anarchism**, Freedom Press, London, 2002
- Ward, Colin; **Anarchism: A Very Short Introduction**, Oxford University Press, New York, 2004
- Woodcock, George; “Desantralizm”, **Efendisiz**, Sayı: 6, Ekim 1989
- Zileli Gün, Özkaya, E. “Türkiye’de Anarşizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, Cilt: 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007